

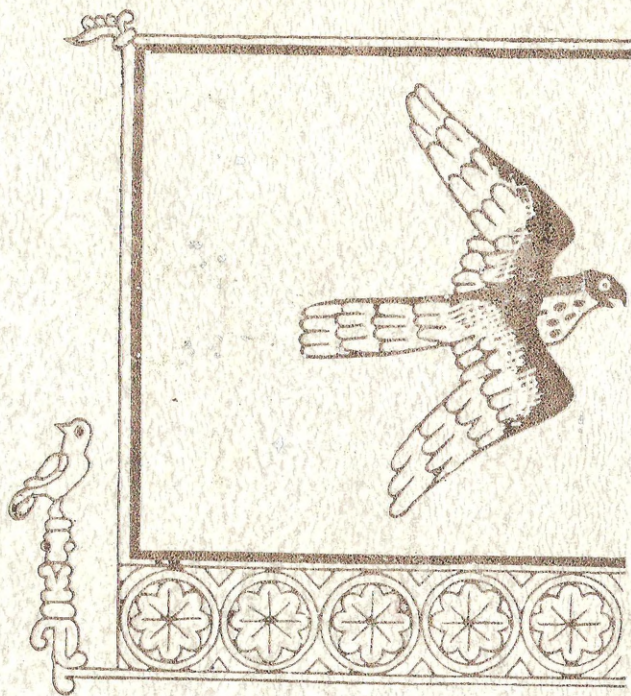
УЗ 844Укр6 821(474)06
3-12 312

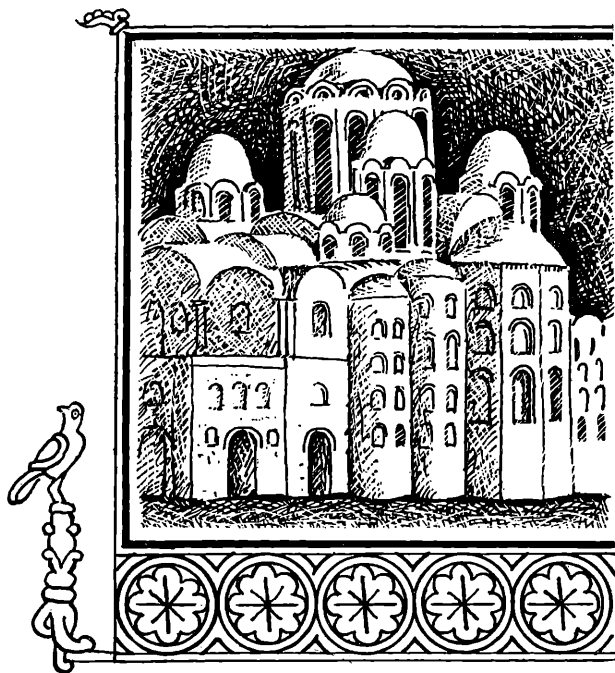
ЛЮБОВ
Завашта

КНІВСЬКА
ГОРА

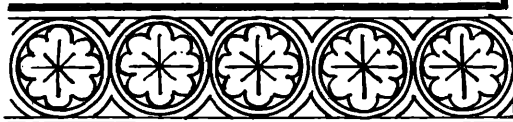
ЛЮБОВ

ЛЮБОВ
Забашта

КНІВСЬКА
ГОРА

*Вірші
та
поема*

У2
3-12

**ВКЛЮЧЕНО
В КАТАЛОГ**

В новую книгу известной украинской советской поэтессы вошли стихи о древнем и вечно молодом Киеве, а также драматическая поэма о легендарной Марусе Чурай, впервые появившаяся на сценах украинских театров в 1972 году.

Рецензенты: А. И. Костенко, В. С. Швець

Первомайское РУ
Библиотека-филиал № 2
УБС при РУ им. Дзержинского
гор. Кривой Рог

04 02 а
04174/9 П

**ОТРАСЛЕВАЯ
ЦЕНТРАЛИЗОВАННАЯ
БИБЛИОТЕКА**
РУ им. Дзержинского
г. Кривой Рог

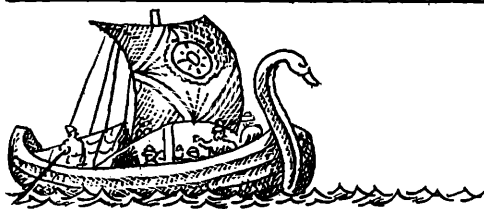
70403-028
3 М223(04)-82 83.82. 4702590200

© Видавництво «Радянський письменник», 1982

*Від роду слов'янського Буса далекого,
Що, може, до тебе прилинув лелекою,
Від Кия, що дав тобі ймення високе,
Ішла твоя слава і сила зростала,
І діти слов'янок твоїх карооких
У атомну еру прийшли від кресала.
В красі неповторній з валами і брамами,
Із мудрістю зодчих, із древніми храмами,
З каштанами вулиць й червоними маками,
З орлами Антонова й Островського славою,
З новими Поповичами і Кожум'яками,
З Ватутіна і Шолуденка відвагою —
Красуйся на кручах високих Славути,
Пишайся синами-богатирями.
Ніхто не забутий, ніщо не забуто,
І слава народу дзвенить над віками.*

СТАРО- КИЇВСЬКА ГОРА

ЛИБІДЬ

Київська легенда

1

З яких часів почав ти виростать,
Преславний Києве, на сивому Славуті?
Віки Троянові, що таїною скуті,
Нічого не змогли нам розказать.
Все спалено, все знищено Батиєм:
І тереми, і перший руський храм...
Із попелу новий постане Київ,
У глиб віків копати треба нам
І, зліплюючи амфори розбиті,
Розв'язувать шаради давнини,
Коли ще не підковані копита
Топтали ковила і полини...

Кий, Щек, Хорив... Сміливі, чесні вої
Тут місто возвели і нарекли його
У дні минувшини півдикой, глухой
Іменням брата старшого свого.
Була сестра в них — гордість всього роду.
На шиї сяла гривна золота...*
Ще косу їй ніхто не розплітав,
Не цілував уста вишневі зроду.
Ходила, мов лебідка, — ні, пливла!
Тому, можливо, й Либеддю прозвали.
А вечорами як вона співала,
Як хороводи над Дніпром вела!
У битви час півдикого коня
Вона собі сідлала (ще догнати
Того коня нікому не вдалось),
Як ратник, зодягала вона лати,

* Ознака княжого роду.

І розвівалось золото волось,
Коли вона скакала наодинці,
Щоб від орди зманити ватажка,
І голову сміливий Кий зсікав
Якомусь необачному ординцю.

Попід Горою, за високим валом
Лежало доста білих черепів,
Знаходив смерть усякий, хто хотів
Побачить очі діви під забралом.

Ще Кий ходив у рубищі солонім
І на Дніпрі ловив собі сомів,
Та вже сягали дикі його коні
І Дону, і понтійських берегів.

Про князя антського вже знала Візантія,
І слав йому послів Юстініан *,
Запрошував до себе князя Кия,
Побоюючись варварів слов'ян.

Вже Кий не раз важким своїм шоломом
Солодку воду пив з чужинських рік...
Іще слов'яни в дикому огромі
І не злились в єдиний той потік,
Коли встає невидимо держава,
Яка диктує право і закон,
Закони роду — то єдине право,
Яке давно возведено в покон **.
Рід, племена — тоді рабів не знали,
Ще дружно так общиною жили,
І разом собі житло будували,
Підводили для захисту вали.

* Юстініан — візантійський імператор.

** Покон — звичай.

Були й пісні про ладо і кохання,
Бо ж без пісень — яке воно життя!
І весілля гучні по жениханню,
І рожениці свято до пуття.
Щедрівки і колядки з колядою
Їм скрашували довгі, трудні дні —
То славили і ратаїв, і воїв
Такі святочні, славні їх пісні.
Тут на Купала зустрічали літо,
Стрибаючи з розгону у вогонь,
Дівчата вміли ніжно так любити
І паленіли з потиску долонь
Своїх коханих ладо войовничих,
Геть за grubілих в битвах і трудах,
І вірними були, коли покличе
Обранців їх непрошена біда.

Були боги — Перун, Дажбог, Ярило,
Тож поклонялись сонцю і громам,
Стрибогові, що напинав вітрило,
І Волосу, що любий пастухам.
Бог сонця Хорс вважавсь великим богом,
Тому стояв завжди при Перуні,
Сварог же із небесним всім чертогом,
Той надихав волхвів і чаклунів.
Ще замість храму — капище, і в свято —
Бики жертовні, полум'я руде...
І бог Перун, прийнявши воїв клятву,
Благословляв жорстокий битви день.
Вже їм би жити, мирні сіять злаки,
Шить кожухи і печі мурувать,
Вже є майстри, шевці і кожум'яки,
І мудреці під знаком Зодіака
Силкуються закон світів пізнати.
Якби ж не ті незвані дикі готи,
Що Божа із синами розп'яли,

Чи гунни, що і Києву турботи
Немало у житті вже завдали.
Будуй вали, опоряджай дитинець,
Щоб захистити город від біди,
Бо з'явиться нараз лихий чужинець,
Пощади від ординця ти не жди...

Отож було доволі справ у Кия:
Підводить вал, копать глибокий рів,
Не місто — кріпость,
 сили й волі вияв,
Щоб вистоять навалу ворогів.

2

Вони прийшли...

 Було спекотне літо.
А Кий... Звелів йому Юстиніан
Фортецю на Дунаї боронити,
То він беріг... Хоч племена слов'ян,
Що по Дунаю встигли оселитись,
Питалися: «Кому ж це служиш ти?»

Ми ж мовою — неначебто брати,
Ромеї ж ладні світ весь захопити.
Осідлані понтійські береги,
Нас потіснили на Джурджанське море...
Рабами зроблять, то пізнаєм горе!
Облесні й хитрі наші вороги».

А тут гонець тривожну вість приніс,
Що Київ у облозі, що вже Щека,
Можливо, й смерть чекає недалеко,
А попід Києвом горить правічний ліс.

Що на Горі нема в киян води,
З валів смолу вони ллють в вовчі пащі,
Але й самим настали дні пропаші,
Бо ніяк боронитись від біди...

Взяв Кий дружину, рушив у похід.
В степах, де ковила й полин горючий,
Сім днів скакав... Ось і дніпрові кручі,
І диких гуннів войовничий слід.

Могутній Кий з чужинським ватажком
Зійшовся в полі. Меч на меч із криці!
Залізо від ударів аж іскриться.
І ворог пада... Кий же напролом
З дружиною на гуннів наступає,
Де він пройшов — там вулиця лягла!
І ворог, відступаючи, втікає,
Забачивши слов'янського орла.

Піднявсь на Гору... Вдарили у дзвін,
Народу сповістивши перемогу.
Могутній Кий ворожу зняв облогу,
Як переможець в місто входить він.

Його кияни стріли і брати...
— А де ж сестра, моя лебідка люба? —
І мовив Щек: — Її чекала згуба,
Доки служив гречинам вірно ти...
Її схопив ординець ще тоді,
Коли вона, як завжди, на Купала
З дівчатами пісні всю ніч співала,
Вінки свої пускала по воді...

Той ватажок, з яким змагався ти,
Запраг її узяти за коханку,
Замкнув у вежі Либідь-полонянку,
Щоб в ніч її на ложе привести.

Та не діждавсь... Вона гукнула їм:
«Не будь княжні підложницею ката!
Я Либідь... Я лебідка... Я крилата!
Отут злечу над Києвом своїм», —
І кинулася з вежі, з висоти...
Отам, де біле тіло її впало,
Вода струмком прозорим задзюрчала,
А нині — річка —
 бачиш Либідь ти.

Над Либіддю спинись... Легенда ця
Нам повіда про чистоту дівочу.
Її почула я в п'янкi липневi ночі
Від гусяра, мандрiвного співця.

НА ГОРІ СТАРОКИЇВСЬКІЙ

Місто Кия

Старокиївська Горо!
Ти сама — як легенда — вічна.
Кожна складка твоя,
кожна п'ядь твоя —
історична.

Тут ось Кий князував
із братами Щеком й Хоривом,
Будували місто вони
всьому світу на диво!
На оцих горбах,
над Подолом і над Славutoю,
Володіли вони мечами
і щитами, із міді кутими,
Захищали себе
і слов'янський рід свій упертий,
У походах важких — не боялися смерті!
На Горі жили,
а внизу — гончарі (Гончарна вулиця),
Щековиця і Хоревиця (чи Замкова),
а внизу —
кожум'яки.

Де Почайна шуміла —
лиш струмок між горбами тулиться.

Городище Кия...
А в центрі — капища знаки.

Глинобитна долівка требища
з чотирма відрогами:

Тут стояв дерев'яний Перун з золотими вустами,
І підходили вої до нього

чотирма дорогами
І клялись перед боєм ідолу
над своїми мечами.

Сперечаються: був перевізником Кий

а чи князем?

Він і справді любив у руках відчувати весло,
Перевізник і князь тренував свою силу і м'язи
І носив полотно, коли літо спекотне було.

Міг і землю орати, і сіять пшеницю чи жито,
А як треба було —

об'їжджав у степах табуни,

Міг зігнути підкову і коню підкувати копита,
Князь далеких полян

був у всьому простий і земний.

А коли із степів насувались, мов хмари, ординці,
Він кольчугу вдягав і свій княжий шолом золотий,
І дзвеніли мечі... утікали від страху чужинці,
І всі знали: це вождь,

ще ніким не підкорений Кий.

Місто Кия отут, на високій горі неприступній,
То насправді — фортеця

племені мужніх полян.

Звідси зводився Київ —

ще не бачений доти, могутній,

Як гніздов'я орлів —

це гніздов'я прадавніх слов'ян!

Місто Володимира

1

Там, де місто було Володимира, —

історія твоя стоголосиця,

Там, де місто було Ярославове, —

давнина в поезію просить ся.

...Це вже Київська Русь,

знана в світі могутня держава,

Їй вклонялись не раз
візантійські пихаті царі.
Під свій меч Володимир
зібрав землі отця Святослава,
Дужу Київську Русь
прославляли в піснях гусярі.

2

Це ж тут, на горі Перуновій,
за широким теремним дворищем,
Всіх богів зібрав Володимир:
Перуна, і великого Хорса, і бога Ярила,
І Дажбог, і Стрибог були теж поміж того зборища,
Та збагнув уже князь,
що не в древніх ідолах сила.
Що думав тоді Володимир,
дивлячись в бік Візантії?
— Хитрі ромеї, та руси будуть хитрішими!
Привезу я царицю Анну в тричі розтерзаний Київ,
Грецьким хрестом з ромеями мир ми підпишемо...

Брав Херсонес, а бачив тоді царівну,
Може, милішою буде від полочанки Рогніди...
— Корсунь ромейський віддам я за Анну як віно,—
Знав: херсоніти підкоряться,
то й царівна Анна приїде!
Поріднивсь з василевсами...
Русь порівняв з Візантією.
Треба зрівнятись вірою?
Він і на те готовий...
Звелів себе охрестити,
ідолів попалив у Києві
Чи порубав їх, вірний вже вірі Христовій.

А Перуна, що з ногами залізними,
Звелів прив'язати коню до хвоста.
Тягнули узвозом його і били, щоб вигнати біса...
Якщо це бог —

він повинен би встать!

Одні улюлюкали...

Інші — від страху втікали.

Кинули в річку Почайну, вірячи, може,
Що боги — є боги!

Хай би повипливали...

Слізно благали:

— Видибай, боже!

Видибай, боже! —

Та бог не відибав,

хоч як нехрещені ридали,

І сонце сміялось

у неба ясній вишині...

Перун був ображений!

Карбункули ж — пообдирали!

Пройшов він Пороги і вплив на міліні...

Хрестив киян Володимир...

Попи новоспечені,

В Почайну людей загнавши,

щедро кропили кропилом.

Іх, вірою предків на поганство приречених,
Розп'яття Христове

враз просвітило...

Стоять Володимиру вічно

на київській кручі високій,

Це ж він вклонявся ще ідолам

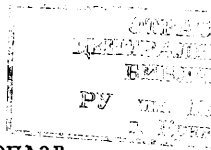
і сам же їх потоптав...

Внизу Дніпро пропливає —

могутній, широкий —

Та часом здаля

просигналить йому пароплав.

То — останній із могоканів,
 бо навкруги теплоходи
І «ракет» шугають, як ластівки,
 над срібним плесом води,
Лиш супутники в небі
 викликають у нього подив
Та ще Київ русанівський,
 такий молодий-молодий...
Сіяють на сонці золотом бані Софії,
Він її ще не бачив у ті далекі часи.
То вже не його — Ярославовий Київ:
Вияв народної мудрості,
 зодчих дзвінкі голоси!

3

Старокиївська Горо, Горо моя згорьована!
Сім раз палена ворогом,
 сім раз наново ти відбудована.
Бачу я тебе, Горо,
 з теремами високими княжими,
Бачу я полонянку спалену
 і ногами стоптану вражими.
Бачу орди Батиеві,
 що на кручі твої видираються,
Ллють їм в очі смолу,
 а вони регочуть — не каються!
Обдирають вже вони злото
 із твоїх церков і церковок
І русинок твоїх гвалтують,
 найцнотливіших чорнобровок,
І князівен беруть у жони
 чи ведуть у рабство далеке.
Солов'ї тоді погоріли, обпалили крила лелеки...
Як під церкву твою Десятинну
 вони закладали порох,

Як волала чиясь дитина,
 коли дер її надвое ворог,
Коли падали мури церковні
 і люди кричали в пожарі...
Горо моя Старокиївська,
 хай завітнуть тут маки ярі.
Хай на гори твої і горбочки
 їдуть люди з усього світу,
Хай сини твої славні і дочки
 давнину твою, кров'ю политу,
Збережуть, у глибінь копаючи,
 і підносять у космос, де зорі,
Про дідів своїх правду читаючи
 у Славутичі, в Руському морі.

Місто Ярослава

Що зробить син, коли його отець
Вважається у храмах за святого?
Він Русь хрестив... А син від батька свого
Дістав державу й кесарський вінець.

Від міжусобиць волостей, князівств
І древня Русь втрачає як держава...
Її врятує мужність Ярослава,
Русь вистоїть навалу ворогів.

Покличе Новгород великий князь Русі,
Коли під Київ прийдуть печеніги,
Відіб'є в них бажання до набігів,
І Київ засія в новій красі.

На місці тім, де сам він кров пролив,
Собор Софії встане величавий,
Як витвір зодчих руських і майстрів,
При нім і книгозбірня Ярослава.

Нам довго ще шукати слід книжок,
Що товмачі його перекладали,
Що літописці по ночах писали,
Складати сторінки до сторінок...

Коли затісно стало місту там,
Де батьків двір, двір прадіда і діда,
Де Ольга відомстила всі обиди
За Ігоря древлянським ватажкам,

Він наказав звести нові вали,
Ворота золоті на дивовижу,
Бо з Візантії їздили послани
І посланці з Угорщини й Парижа.

Йде майбуття до Золотих воріт,
Хай славою дідів вони засяють!
Де Ярославів Вал, де предків славний слід,
У вік ракет — вони на нас чекають.

ІСТОРІЯ

Невже отут, на цьому п'ятачку,
Вся Руська починалася держава,
Її можуть, її падіння й слава,
Невже отут, при Бабинім Торжку?

Як зародок, могутня,
як сльоза,
Вона мала ще, та в її обличчі —
Велика Русь, майбуть її величчя,
Чому ж на схилах — квітне дреза?

Нам ніколи... Штурмуєм космос ми,
Нема часу оглянутись в минуле.
Гора віків. Звемось її дітьми,
Та ми її не знаєм чи забули...

Так бережно ми бережем вали
І вулицям їх назви повертаєм,
Копаєм Гору й знову засипаєм, —
А ми ж минуле там своє знайшли.

ПОХІД КИЇВСЬКОГО КНЯЗЯ ОЛЕГА НА ЦАРГОРОД

Як нині збирається віщий Олег
Відомстити нерозумним хозарам...

О. Пушкін

1

І сказав князь Олег до Києва:
— Станеш ти славен віднині,
Будеш ти матір'ю
руських усіх городів!
Русь я в боях возвеличу,
сягну і за море синє,
Зроблю усе, що замислив,
здійсню усе, що хотів.
Визволив я від хозарів
наших радимичів, люди,
Вигнали ми варягів,
данини їм не дали...
Самі володієм собою,
будем збирати полюддя,
Щоб Київ наш укріпити,
нові будувати вали.
Щоб кораблі будувати
на страх усім, що вважали
Нас племенами дикими,
ходили на Русь по рабів,
Хай згинуть вони «аки обри»,
що наших жінок мордували,
Чи в мирі живуть із нами
віднині й навіки-віків!..
Йшли у похід на Царгород,
сушею йшли і водою,
Поляни, древляни, тиверці і сіверяни теж...

«Велика Скіф» * войовнича
здаля здавалась ордою,
То з візантійським світом
слов'янство йшло на тотеж.
А по морю ішло дві тисячі
кораблів із дерева тесаних,
По Руському синьому морю
до грецьких ішли земель,
Ось і Ріг Золотий засіяв голубими плесами,
І до замкнених брам візантійських
причалив наш корабель...
— А зробим колеса для суден! —
Олег до дружини гукає.
Такого іще не бачили!
Колеса кують ковалі.
І вже полотняні вітрила
понтійські вітри напинають,
Мабуть, прилетівши здалеку,
від рідної їм землі.
Летять кораблі на колесах,
не по воді, а по суші...
Ох, налякали ж греків
ті дива майбутніх віків:
«Мабуть, це Дмитрій Солунський **
з'явився по наші душі,
Сам покровитель Солуні
слов'ян захища — земляків...»
Благає цар візантійський
їх не губити... Зівсюди
Несуть щонайкращі вина
Олегові на корабель.
— Мусите дати данину, тоді я миритися буду,

* Велика Скіф — так називали русичів візантійці.

** Святий Дмитрій вважався покровителем Солуні, де жило багато слов'ян.

Вигідним мир той буде
для наших обох земель! —
І прибив Олег свій щит на воротах Царгорода...
Хоч затоку, що звалася войовничими греками Суд,
Ланцюгами замикано...
Та вже їх вояками розколото,
І вітрильники, світлі, як русичі,
до ромейських підходять споруд...

2

Грецькі царі з Олегом взаємну присягу давали,
Клявся Олег Перуном,
Велесом клявся він.
Грецькі царі у храмі
хрест свій святий цілували,
А вже під кінець присяги
врочисто ударив дзвін.
Потім спільно з Олегом уклали:
«Якщо руські прибудуть,
То Царгород одні ворота
гостинно для них відчиня,
Від церкви святого Мамона
вони їжу й нічліг здобудуть
І безмитно нехай торгують
хоч би і щодня.
Як прибудуть послы від русів,
царська їм буде гостина,
Якщо прийдуть з добром і миром —
їм на півроку дадуть:
Хліба, риби і м'яса,
винесуть кращі вина,
Ще й на святе омовення
з дальніх доріг відведуть.
«Коли ж по гостині дружній
будуть збиратись в дорогу,

Вітрила із паволоки *
 для русичів ми дамо,
Дамо якорі, канати,
 ще й лоцманів на підмогу,
Крізь рифи в лиху негоду
 самі вас проведемо».
І жив відтоді у мирі
 Київ з всіма країнами,
Як волхви предвіщали —
 помер Олег не в бою...
Більш не ходив за море
 князь із походами-війнами,
Полян, древлян і радимичів
 зібрав він під руку свою.

* П а в о л о к а — шовкова тканина (староруськ.).

КЛЯТВА ПЕРУНУ

Ми від роду руського послали і купці: послані від Ігоря, великого князя руського, і від всієї Руської землі. Нам доручено відновити старий мир і утвердити любов між греками і руськими на всі часи, поки сяє сонце і весь світ стоїть.

(Літопис Нестора)

1

Пригадав князь Ігор битви
ще Олега, батька свого.
На Царгород вирушає
двадцять тисяч кораблів.
І горять церкви і храми аж до Рога Золотого,
Це дійшли відважні руські аж до грецької землі.
Сміло б'ється син Олега з візантійцями до ночі,
Сорок тисяч грецьких воїв оточили його стан,
На човни сідає Ігор,
та стріля вогнем ув очі,
Грецьким тим вогнем смертельним
палить судна Флоріан*.
Мовби блискавку небесну
греки з суден випускали...
Відступив хоробрий Ігор...
Та за рік, за два — збира
Він полян, слов'ян, варягів,
печеніги теж пристали,
І на конях,
і човнами
линуть вої від Дніпра.
Як почули візантійці
в Херсонесі, славнім місті,
До царя Романа хутко
шлють вони своїх гінців:

* Командуючий грецьким флотом.

— Море вкрите кораблями,
мабуть, руських тисяч з двісті... —
Грецький цар, таке почувши,
руським передать звелів:
— Замирились ми з Олегом,
коли він свій щит повісив
На воротях царгородських,
в мирі стільки літ жили,
То замиримось знову, ну ті війни всі до біса,
Хоч і греки, і русини — то не воїни — орли. —
І погодився князь Ігор...
Він узяв дарунки в греків —
Золото, шовки для воїв
(краще мир, аніж бої!..).
Рік минув — і посилає
грецький цар у край далекий
На розмову з руським князем
мирних вже послів своїх.
А князь Ігор до ромеїв
споряджа мужів надійних
Мирну хартію складати:
(дружно б жити на землі!)
Мати городів російських —
Київ —
шле у Візантію
Аж до грецької столиці перші мирні кораблі.
...Візантійський цар врочисто
дав присягу перед богом,
Що умова буде вічна, доки білий світ стоїть!
Чули те посла російські
та й зібралися в дорогу,
Щоб і князь угоду ствердив —
не на день,
а для століть!

Підіймався князь Ігор на гору разом із жерцями,
 Де стояв бог Перун, що вергає блискавку й грім,
 Із послами своїми і грецькими.

Народ повалив через брами...

Склали воїни зброю

в ноги богам своїм.

Клявся князь Ігор врочисто

перед Перуном-богом,

Добрі, як діти, русичі

зняли шоломи з голів...

Жертовник димів священно, князь, урочисто і строго

Давши свою присягу, усім повторять звелів:

«...Хай зберігається любов наша правдива

і не порушується вона ніколи,

поки й сонце сяє і весь світ стоїть,

і в нинішні віки, і в усі прийдешні».

Бика принесли у жертву

богу своєму Перуну,

Лилося вино рікою,

і славили мир співці,

Про славні походи князя

віщі дзвеніли струни,

Всміхалась княгиня Ольга з малим дитям на руці.

Обдарував князь Ігор

грецьких послів щедротно:

Хутрами, воском, челяддю...

Провів у далеку путь.

Кланявся порфірородному,

кожне слово виважував:

— Праведні ті народи,

котрі у мирі живуть!

ПЕРЕМОГА НАД ПОЛОВЦЯМИ

«...И рече Володимир: «Но се дивно ми, брате оже, смердов жалуете и их коней, а сего не помышляюще, аже на весну начнетъ тот орати лошадью тою, и приѣхав Половчин ударить смерда стрѣлою и поиметь лошадь ту, и жену его, и дети его, и гумно его зажжеть; то о сем чему не мыслите?»

(Іпатіївський літопис)

От зібрались князі повесні край Долобських озер:
Мономах з Переяслава *, Святополк **, що у Києві
княжив,

Раду радити спільну: як же їм захистити тепер
Свою Київську Русь від орд половецьких вражих?
Сіли поруч в шатрі і дружини свої покликали.
— Не годиться їти повесні! —

Святополкові вої сказали. —

Ми загубимо коней з риллею в поході великому,
Земля вже парує, а її ж ще й не орали. —
Підвівсь Мономах і гнівно гукнув: — Одначе
Як дивно те чути, ви коней жалієте, люди,
А що з тими кіньми, а що з тими смердами буде,
Як той половчанин до нашого поля доскаче?
Стрілою своєю він смерда уб'є біля плуга
Або ж на аркані в неволю потягне жорстоку,
Рабиною зробить дружину його карооку,
А з діток його зростуть половецькії слуги.
— Гаразд, я їду! — сказав Святополк Мономаху.
— Ми підемо також! — дружина з ним встала
стіною.

Хай хан половецький узнає: не маємо страху,
Всі київські землі готові устати до бою.
І рушили вої... До річки далекої Супонь

* Володимир Мономах — пізніше великий князь київський (1113—1125).

** Святополк Ізяславович — князь київський (1093—1113).

Сім діб проскакали. Там хан половецький панує.
Сидить Урусоба на добрах чужих, наче трутень,
Жінок своїх юних і денно і нічно пантрує.
Вже ладен просити пощади старий Урусоба,
Багато він горя завдав колись руському краю,
Тих кривд не забудуть русичі, мабуть, до гроба,
Він шле Алтунопу і миру у князя благає.
Та половці юні гукнули: — Ми маємо силу!
Ще й коней крилатих, які по світах нас носили.
Візьмем свої луки, колчани і стріли візьмемо
І руські міста назавжди собі заберемо. —
Як ліс нескінченний, йшли половці нашим навпроти,
Не видно було їм у полі кінця ані краю,
Та русичі мали вже певність, небачену доти,
Що нині нападників їхня сміливість здолає.
Скакали на конях із гуком вони молодецьким,
Врізалися впевнено в ліс кипчаків із розгону,
І швидкість губили чужі схарапуджені коні,
А голови вражі встеляли степи половецькі.
— Ви клятву давали до нас не ходити з ордою
І знову на Стугну ішли за полоном й жінками...
За це ваші хани нехай накладуть головою,
Лиш хана Бельдюзя ми візьмем в полон

з кипчаками. —

Ввели того хана у біле шатро Мономаха.
Хан виклав за себе на стіл йому золота гору,
І клявся у вірності руським Бельдюзь-бідолаха,
А ті йому мовили: «Зрадив собі ти на горе!
Чому не учив ти синів своїх клятву тримати
І наших жінок не брати собі у рабині?
Порушивши клятву, ви край наш ішли воювати,
За кров, що пролив ти, умреш ти собакою нині!»
Вернулись на Русь тоді вої з великим полоном,
Верблюдів і коней, овець і худоби нагнали,
І Київ зустрів переможців малиновим дзвоном,
Ще довго ординці той славний похід пам'ятали.

НЕПОКОРА

Ще не відав Батий, оточивши Київ ордою,
Що не зможе він Русь
 підкорити жорстокості й злу...
Він обніс його частоколом,
 і — беззахисний перед бідою,
Між обозів, верблюдів і вершників —
 Київ лив йому в пельку смолу.
Біля Лядських воріт
 Батий поставив поро́ки *,
Вони били денно і нічно
 в мури міські і вали,
Та й пробили нарешті...
 Через рів перебравшись широкий,
Ординці на Гору дерлися,
 в пробоїну муру повзли.
Кияни сховались у церкву свою Десятинну,
Сподівались, що мури церковні
 від хижих врятують розправ,
Та упали під натиском ворога
 храму могутні стіни,
І так страшно тоді востаннє
 під ними народ закричав...
Стало всім ясно:
 Гора не була вже Горою...
Вдovж валу бігли ординці, ламались мечі і щити...
Князь Михайло утік... Лежали побиті герої...
І стала Русь полонянкою —
 там, де пройшов Батий.
Вже давно відгриміли битви криваві на Калці,
Вже моали взяли Володимир, Коломну, Москву,
Всюди сіяли смерть татаро-монгольські бувальці,
Довірливих русичів сікли вони, мов траву.

* Поро́к — праща (староруськ.).

Вже землю Червенську і Польщу взяли Батиеві вої,
Черепами встеляли дорогу собі на Угрі...
Князь вернувся в свій Київ,
а той був мов руїни Трої...
Коли ворог сильніший — тоді хоч достойно помри!

Разом з київським князем
повернулись рештки дружини,
Які тим врятувались, що втекли у землі чужі.
Ще диміла в пожарах руська земля безневинна,
Та вже ковалі кували народу мечі і ножі...

Та й лакузи були,
що йшли уклонятись Батию,
Дарував він боярам волості і щоразу питав:
— А чому ж не приходить вклонитися
до мене підкорений Київ?
Чи, може, забув князь Михайло,
що його я завсював?
— Що ж, піду, — сказав князь, —
та не дам ні дарів, ані злота,
Все, що думаю, прямо
я хану Батию скажу.
Не володар він світу,
бусурманська, поганська гидота,
Його викинуть руські за свою споконвічну межу.

Він прийшов у орду з своїм другом —
стареньким боярином,
Ім калга * повелів уклонитись вогню і кущу,
Та ще ідолю їхньому.
Засміявся князь в очі татарину...
— Рус не хоче?!
Ну що ж, до Батія його не пущу.—

* К а л г а — татарський сановник.

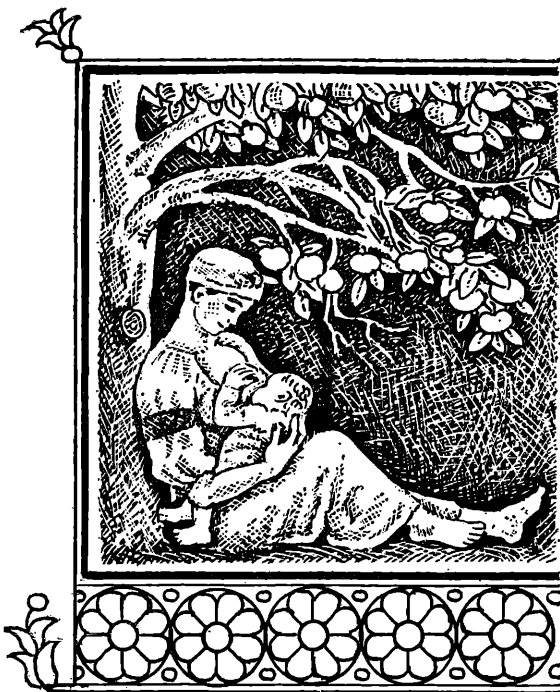
І до хана побіг:
— Що робити із цим навіженим?
Ні дарів не приніс,
ані золота нам не дає!
— Проведіть крізь вогонь! —
закричав йому хан, мов скажений.—
Як підкориться нам,
тоді прийме князівство своє!

Та вже київський князь
собі шлях проклада до Батия:
— Ти спустошив мій край,
тебе люди кленуть, мов чуму,
Ти з землею зрівняв християнський,
вродливий мій Київ...
Підкоритись тобі?
Та ніколи не бути тому!

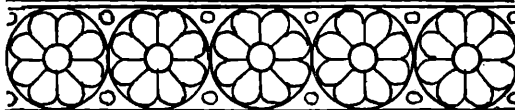
— Значить, вибрав ти смерть? —
йому зверхньо Батий промовляє.
— Краще смерть, аніж рабство! —
князь Михайло йому відповів.—
Бусурманине лютий!
Тебе руський народ проклинає
За пожежі, за кров,
а за милість твою поготів!

Розтягли його тіло,
тримали за руки, за ноги,
Чобітьми били в серце, а русич все жив,
не вмирав.
Тоді звівся Батий,
від сидіння в сідлі клишоногий,
І кривим ятаганом
голову княжу
здійняв.

Хан збагнув у ту мить:
йому Русь не вдалось підкорити,
Хоч і землю Червенську
і Польщу він вже звоював.
Князь лежав на землі,
своїм корзном червоним укритий,
А в Батия в руках
сміялась
його
голова!

РОДЕНЬ

РОДЕНЬ *

На Родені мій сивий пращур
У мазаній низькій напівземлянці
У вишитій сорочці йшов до танцю.
Мій пращур у мережаній сорочці.

Земля немов верблюд —
горбата й мудра.
Росиста стежка, запах ковили.
Над Княжою горою жовтим хутром
Хатки новенькі стріхи підвели.

Дитинець —
як дитинна загорожа,
І в баштах,
і за баштами стоїть
На чатах насторожена сторожа,
Мов стереже колыску для століть.

І Родень —
роду нашого початок —
Своїм високим валом прикрива
Цнотливих,
недоторканих дівчаток,
Племен слов'янських вроду і права.

Гончариків дзвінкі червоні глеки,
Злотокопитних коней дивину,
І лунники дзвенять,
немов лелеки...
Я йду в століть глуху старовину.

* Родень — давньоруське місто X ст. біля Канева, на Княжій горі. Місто зруйноване у XIII ст. під час монголо-татарської навали.

Блакитна Рось — від вас, прадавні роси *,
А потім Русь, прапрашурів стежки
І матерів мідяно-русі коси,
Шлях русичів жорстокий, не легкий!

Над Княжою горою гра сопілка
І залиша на серці гойний слід...
А я тремчу, немов на вітрі гілка,
Мій Родень... Родень...
Корінь-родовід.

* Часто річки одержували назви від імені племен,
що селилися біля них.

РІДНА МОВА

Пролетіли роки, ніби білі лелеки
Від того озеречка, від моєї ріки,
І кохання далеко, і юність далеко,
А вони все у небо летять з-під руки.

Білокрилі мої, ви лелеки чи, може,
Мені суджені, мабуть, іще з пелюшок
Мого серця українського дикії рожі,
Що засіяли стільки життя сторінок?

Прийняла я дарунок від нени — то мова,
Тому скарбу ніколи не скласти ціни,
Моє серце вона осява барвінково,
Будьте вдячні матусі, і дочки й сини!

Будьте вдячні народу, бережіть теє слово,
Що гранилось віками у битвах, в трудах,
Воно визріло вже і співа колосково —
Синя птиця народу — на буйних вітрах.

ЛЮДИНА ПОЧИНАЄТЬСЯ З ДОБРА

Сказав мудрець:

— Живи, добро звершай!

Та нагород за це не вимагай.

Лише в добро і вищу правду віра

Людину відрізня від мавпи і від звіра.

Хай оживає істина стара:

Людина починається з добра!

Спасибі, мій народе, що мене
Назвав ти поетесою своєю,
Що слово дав мені полум'яне,
Ще й причастився піснею моєю.

Я серце мала мов червоний мак!
Воно зів'яло рано під вітрами...
І в дні ракет я все співала так,
Як научала ще в дитинстві мама.

Слова мої — мов польовий ромен.
Хтось їх любив, хтось був до них байдужим,
І заважкою для моїх рамен
Була війни кривава харалужа.

О рідних слів черлені пелюстки!
Їх блискавки жорстоких днів палили.
Я вистраждала віршів цих рядки
По смерті тих, кого я так любила.

Не облітай же, слово, на вітрах,
Лишись мені, високих днів колиско!
Вже образ пісні на вітрах прочах,
Зірниці буйні відшугали блиском.

Лишилося чекання далини,
З якої вже назад нема дороги,
Та ще мої такі тривожні сни,
Та ваші, люди, болі і тривоги.

Я кожду долю серцем обійму,
Життя і світ я осягну так ново...
Коли ж піду в далеку далину,
Залишу вам, як сповідь серця, слово.

ВКРАЇНО ДОРОГА

Вкраїно дорога, я із твоїх долонь
Зійшла у білий світ, де попіл і вогонь,
Де землю підмела та перша, світова,
І де війна взяла собі усі права,
Взяла наш білий хліб і юність матерів,
І виростали ми на чорнім сухарі.
Солодкою була твоїх озер вода,
То й не загнала в гріб ота лиха біда.
Шовковими були і трави повесні,
І солов'ї твої співали вже мені,
Як житечка в полях, зросло тоді і нас,
Вкраїно дорога, у зоряний твій час.

Топтали землю цю османи, кримчаки,
Тут хан Батий дививсь у небо з-під руки,
Палив тебе дотла і вроду плюндрував,
Під Вінницею вже сам Wolf * Адольф стояв,
Та в жилах у батьків текла не рабська кров,
Слов'янський мужній рід ту нечисть поборов.
Росли багатирі крізь сльози матерів,
Підводилися, йшли і падали в крові,
Та захистили світ і мертві, і живі!

Вкраїнонько, ото ж ми в світі не одні,
І рідним кожен рід у світі став мені,
Який життя — не смерть — своїй землі несе
І атомним вогнем над нею не трясє!
Вкраїно дорога, я із твоїх долонь
Зійшла у білий світ, де попіл і вогонь,
Розстріляну любов у серці понесла,
Та друзів віднайшла, яким нема числа,
Та слово понесла, гартоване в огні,
Народи всі земні — немов рідня мені.

* Wolf — вовк (нім.).

ДОБРОТА

Я виростила квітку одолінь,
Таку, що все здолає, як захоче,
Лише неси в своєму серці ти
Ту чистоту прекрасну і високу,
І ніжність, що дарована людині,
І співчуття, що нам як нагороду
Дали у спадок наші предки славні,
І доброту, яку не перейти,
Бо і вона від предків, із віків
Гранилася у племенах, у сім'ях,
Кривавилась у січах, та по всім
Так буйно завітала... Доброта...
Найвище, чим різниться цар природи —
Людина — від усіх живих істот,
Від мавпи, і від лева, і від вовка!

Не розбрату це синтез і війни,
А розуму високого і мислі.
В комп'ютер не закласти доброти,
Не видобуть у вовка співчуття,
Це все набуток древній твій, людино!

Вона була до вродження Христа,
До Ноевого давнього потопу,
Вона так скніла в рабстві віковім,
У чорному вогні Середньовіччя.
Їй повнитись, світити у серця
І випікати слово словоблудів,
Що продадуть і друга, і вітця
Заради слави власної своєї!

МОНОЛОГ ЧІЛІЙСЬКОЇ ПОЕТЕСИ ГАБРІЄЛИ МІСТРАЛЬ

Я квітка диких скель з маленького Темуко,
Я консул твій, Чілі, —
 віднині й навіки-віків! *
В зіницях моїх
 скам'яніла індійського племені мука,
Вігвам їх убогий, який у вогні догорів.
В мені їхня кров —
 від того індійця прадикого,
І колір шкіри моєї, й оливковий полиск очей.
Прости мені, Чілі, — така многолика я —
Така сестринна для всіх на землі людей!

Але я стояла і мушу стояти далі
За вас, брати індіани, бо ви для мене свої.
Я вашу долю вписала на серця мого скрижалі,
Ви вічна моя тривога, вічні мої бої.

Заходжу до папи римського,
 а він простягає пантофлю:
— Цілуй, Габрієло! —
 А я, мов вулкан, киплю.
Так плюнути хочеться
 в його носа гнилу картоплю,
А я говорю йому, майже молю:
— Всесильний папо! Занесіть, я вас благаю,
В енцикліку папську
 слова про індійців права,
Народів Перу, мапуче, майя,
Бо ж буде, як з інками, де тільки згадка жива...

* Габрієла Містраль була консулом в Іспанії та інших країнах, якийсь час представляла Чілі в Лізі націй.

А папа:

— Ви не помилились, сеньйоро?
Хіба ще є індіани на нашій землі? —

А я кричу:

— Хоч мало, та є! Але скоро
Зостануться спомини тільки і пізні жалі.—
Недаремно Містраль я,

що значить — «пустельний вітер»...

Чого досягла я? Лиш регіт лунав услід.

І папа римський лискучу лисину витер,
Хитнув головою, від злоби крейдяно зблід.

Вигнали, вивели... Були посмішки глузливіми,

Папські прелати зирили в скельця пенсне.

Прийми мене, Чілі,

обмий своїми зливами,

Із того папського палацу

здули вітри мене.

Чілі! Смужка серця мого вздовж океану,
Трагічна сьогодні, трагічна в минулому теж,
В мені твоя мужність жила і живе нездоланна,
Я тільки вуглинка твоїх велетенських пожеж.
Вуглинка незгасла...

Та часом в житті здавалась

Собі я сухим фонтаном, де випито воду людьми.

Вітчизно моя далека! Як серцем до тебе я рвалась,
Але повернулась мертвою...

Тепер нерозлучні ми.

Спасибі, Чілі, надіє моя і муко,

Що ти до мене вернулась, як я ще була жива.

Вернулась Пабло Нерудою...

Поет в мої двері постукав

І повернув чілійці її одвічні права...

Вигнанець із Чілі, співець землі дорогої

Сказав мені:

— Консуле, світ нині став тісним!

Я знову прийшла до тебе
як донька твоя — навік!

Це ти, це народ твій
мене підняли за пісню...
Премія Нобеля — навіщо мені вона?
Слава ота нещира, чужа і запізня,
Вірші мої — то чаша гірка,
випита мною до дна!

БІЛЯ ВІЧНОГО ВОГНЮ

Валентину Забашті

То не твій обеліск...

Та й імення твого тут не висікли,
Хоч загинув ти поруч,
але в списки тебе не внесли.

Тут на спалену землю
з рани червоно кров твоя вилилась,
Підняли твоє тіло,
в медсанбат під вогнем понесли.

Але в списках немає

Вже, на жаль, і того медсанбату...

І ніхто не розкаже,

Як ти важко тоді помирав.

Лейтенант з корабельного...

Де мені тебе в світі шукати?

Як ти грав у востаннє,

Як ти сумно востаннє співав!

Ми в твоїм інституті —

І, вважай, біля самого моря —

Обеліск вам поставили

Після жажної війни.

Скільки подруги ваші

За життя своє звідали горя,

Дні розлуки позначили

Їх сріблястим вінком сивини.

Там — імення твоє...

Те, що стало моїм вже навічно...

Я на книгах його через довге життя пронесла,

Ти казав: «Я щасливий...»

Я ж — з дитинства до щастя не звична,

Тільки в пісні своїй
 твое щастя собі узяла.
Все ходжу і шукаю роками у День Перемоги
Від Малої землі до малого твого Темрюка
Твої давні сліди, і вогненні пекельні дороги,
І те місце, де ти увостаннє мене погукав.

Може, там, де цвітуть
 оті канни, до болю червоні,
Може, тут, де горить
 отой Вічний червоний вогонь,
Ти до серця притис
 похололі, зчорнілі долоні
Чи кривавого поту
 витер краплі з обпечених скронь.

Наші юні мужі...
 Ви ж були тоді зовсім хлоп'ята.
Нашу першу любов понесли ви у битви тоді.
Як ми трудно жили — ваші болісні вдови-дівчата,
Вас провівши на фронт,
 ми були молоді, молоді...

І одна тільки втіха:
 ви лишились для нас молодими
З вашим карим вогнем
 у коханих очах — на віки.
Ви розтали, як мрія,
 за скреготом чорним і димом,
Ми несем вам вінки,
 рік у рік несемо вам вінки...

ДІВЧИНА З МАЛОЇ ЗЕМЛІ

Коли море кипіло, гуготіла пожежа вночі,
Вона несла бійця на тендітнім дівочім плечі
Чи тягнула його,
коли треба не йти, а повзти,
Бо фашисти навкруг і стріляють по них з висоти.

А то раптом ракета
над ними здіймалася тут,
Як світильник, її
німецький тримав парашут,
І немов на долоні стане видно: сестра і боєць,
Двоє мужніх людей,
двоє мужніх, правдивих сердець.

Ти загинеш трагічно
чи таки до своїх доповзеш
І, поклавши бійця, у нестямі на мить упадеш,
Підведешся ізнов,
щоб на рану накласти бинти...
Хоч нема в тебе Зірки,
та була героїнею ти.
А коли передишка — з парашутного шовку того
Ти нашиєш хусток для бійця дорозого свого.

У підземнім шпиталі
він тамує свій біль і свій крик,
Завтра маєш на катері
ти відправить його в Геленджик.
І коли у той катер
хижа бомба чи міна влуча,
Ти поранених знов переносиш на мужніх плечах,
Або ж разом із ними по бурхливому морю пливеш,
Чи врятуєш бійця,
чи із ним героїчно помреш.

Скільки вас залишилось,
дівчат із Малої землі?
Скільки в землю зарито
в тривожній, холодній імлі?
З однією із вас
я на березі моря стою,
В мужніх рисах її
вашу юнь бойову впізнаю.
Не у всіх — ордени,
не у всіх вас на грудях Зірки,
Та для нас ви герої —
ми ваш подвиг несем у віки.
Ваші лиця прості,
і прекрасні вони водночас.
В них і досі вогонь
тої юні палкої не згас.
І примовкне міщанство,
поглянувши в очі-світи
Тої юні святої,
що крізь пекло зуміла пройти
Незаплямлена, чиста, як та зірка моєї землі.
Це їй честь віддають
всі матроси, моря й кораблі!

БАЛАДА ПРО ЗЛАМАНЕ КРИЛО

«Велика шкілька час» — великий шкільний урок, який проводять вчителі Югославії біля монумента, де в дні фашистської навали загинуло три тисячі учнів разом зі своїм вчителем. Крило — символ обірваної юності, якій не судилося злетіти.

В Крагуєвці ровесників твоїх
Убили в дні фашистської навали,
В Крагуєвці затих дитячий сміх,
Та на коліна школярі не впали.

І вів учитель їх, старенький серб,
Що не хотів коритися фашистам,
Над ними місяця тужив тоненький серп,
Коли із школи їх вели за місто.

— Хто з вас зречеться вчителя? Скажіть,
Того відпустим нині ми на волю...—
Шеренга школярів, немов німа, стоїть,
Лиш личенька скривилися від болю.

— Спасибі, діти! — вчитель мовив їм.—
Виходить, що учив я вас не марно...—
Вони ішли, ридала даль захмарена,
І рокотав у небі гнівний грім.

Штовхали в яму вбитих і живих...
О ніч ота содому і гоморри!
Той день, ту ніч не забувайте ви,
Запам'ятайте материнське горе.

Над їх могилами стояла я німа
І плакала з старою югославкою
Над крилами, які війна лама,
Але вінча навік гіркою славою.

Ішов шкільний урок біля крила,
Що зламане фашистами дочасно.
Його ще юна вчителька вела,
А день стояв такий погожий, ясний.

«Веліка шкілька час» — він пролетів як мить,
Та водночас як вічність, бо вміщає
Три тисячі життів, яких вже не дожить,
Бо вже тих школярів давним-давно немає.

Та є щось більше навіть за життя —
Це відчуття плеча цих друзів юних,
І коли в небі журавлі летять,
Вони торкають серця мого струни.

Коли один підбитий, журавлі
Беруть його на крила, наче брата,
І в даль летить одна сім'я крилата:
Курли, курли — до рідної землі.

ПЕРЕМОЖУТЬ СОЛОВ'І І ГІТАРИ

«Победят соловьи и гитары», —
сказала одна поетеса,
така собі, схожа на хлопчика,
російська одна поетеса.
Озвалися струни десь в Чілі
забитого Віктора Хари,
і мати убитого негра
доведена смертю до стресу.

Гітара твоя замовкла
у те повоєнне літо,
коли я тебе проводжала
на дальні тривожні фронти.
У нашім малім палісаді
від сліз солоніли квіти,
коли не струни гітари —
гвинтівки торкнувся ти.

А вас же не вчили стріляти,
а вас убивать не вчили,
а вчили лише красивому:
зводить стрункі кораблі.
І все ж ви тоді воювали,
скільки стачало сили,
матросики і солдати
своєї святої землі.

Нехай переможуть гітари,
здадуть у музей гвинтівки!
Іде твій син із гітарою,
так легко за тебе співа.
А очі твої юнацькі
я бачу, немов з кіноплівки,
безвусий солдат з автоматом
знову і знов ожива.

ЧАША ВСЕСВІТУ

Яким страшним може бути розум,
коли він не служить людині...

С о ф о к л

Чаша всесвіту, що в тебе зверху сьогодні?
То вулкани повстань на безмежній землі,
Що людину підводять із рабства, з безодні
І ламають престоли земних королів.

А вони — то і форди з мільярдами зиску,
І рокфеллери знані, і надбагачі,
Храми бізнесу їхні, корпорацій колиски,
Хмарочосами рабства сіяють вночі.

Королі ці, як мовиться, не короновані:
У імперії зиску —

свої Колізеї,

Де барони-розбійники —

ділки дипломовані —

Відкривають і біржі свої, й асамблеї.

Все у Світі Новому прикрито стидливо,
Ніби фіговим листям, філантропів діянням, —
Фондом Форда, Рокфеллера фондом брехливым
Не закрити мільйонів убогих страждання.

Конкуренція смертна ділового олімпу,
Передбачена Леніним, епохи мислителем,
Розбиває, панове, усі ваші міфи,
Як і міф «революції панів управителів».

Вже й Латинська Америка, як земля-вогневиця,
Салютує нам серцем Неруди і Кубою,
Вже й нескорена Африка в битвах іскриться,
Для земних королів обертається згубою.

Королі ж ті радіють, потираючи руки,
Що тепер в Лівенморі, поблизу Сан-Франціско,
Для нейтронної бомби мужі від науки,
Ті сучасні гарольди *, готують коліску.
Вони мріють, збулося б пророцтво їх чорне!
І нейтронне дитя в сповитку в Каліфорнії
Їм багатства землі до кишені пригорне,
А їх світ не сконає в останній агонії.

Що й казати, не бомба то буде, а диво!
Все живе вона знищить, будови — вціліють!
Вона знищить все мудре, високе й правдиве
В тому світі, де зорі червоні ясніють...
І мистецтва не рушить... Новітні фашисти
Відберуть, що їм треба, вже тут не прогавлять!
І коли вже мистецтво — то звісно, що «чисте»,
І коли уже книги, то ті, що їх славлять!

Кінець світу для когось, для них же —
вiдродження,
Без крові і пороху
багатства надходження,
Апокаліпсис нової епохи...
Панове, не соромно вам анітрохи?

І що там ввижається Гарольдові Брауну?
Чи смерті усмішка, чи золота блиски,
Чи мертві надовго флора і фауна,
Чи Каліфорнія, бомби коліска?

Чисто і біло в лабораторії
Каліфорнійського університету...

* Гарольд Браун — американський вчений-фізик, очолив в Каліфорнійському університеті досліді над виготовленням нейтронної бомби.

— Що ви залишите тут для історії,
Чим подивуєте нашу планету? —
І кажуть нащадки достойні Гітлера:
— Ми бомбу новітню для світу вам витворим!

Нейтронною бомбою ми можемо зразу
Знищити півкулі! Самі ж уціліємо.
Ми можемо знешкодити червону заразу
Єдиним махом — від Аляски до Києва.
Від НДР до червоної Куби,
Ракети США обіймають півкулі...
Нейтронна бомба поцілує вас в губи,
І ви помрете без крові та кулі.

А потім ми витворим нову людину,
Запрограмуємо її у Джорджтауні,
З «психологічним контролем», з нами єдину,
Під шифром «Мк — ультра» у новій фауні.
Це буде вже Коуена * «синя птиця»,
А не якогось там Метерлінка,
І залізна рука ЦРУ, як годиться,
Впише в історію нові сторінки.

Спиніться, панове! Зарано ділити
Шкуру іще не убитого лева!
Знайте: дорогу нам заступити
Вам не допоможуть нейтронна й воднева!

* Коуен — американський вчений, вважається творцем нейтронної бомби.

ХВАЛА ТОБІ, СЕЛЯНСЬКА ДОБРА ПІЧ

Хвала тобі, селянська чесна піч,
Що виростила нас на глиняній черені,
Що витримала вимоги сторіч
І гідно прислужилася людині.
На пенсію тебе не спишеш, ні,
Постій ще так у мирній тишині.

Я видивлюсь в твоє мале віконце,
Як над лугами сходить яре сонце,
Як зорі над Замістям попливуть,
Як місяць засміється опівночі,
Загляне у дитячі наші очі,
Тріщить мороз так, що аж в хату чуть.

Ми діждемось весни в вінку зеленім,
Моя блакитна хато!

Ти для мене

Миліш палаців отоді була,
Ти нас ростила, хато, й годувала,
Ти нам тепла так щедро позичала
І дітками, як бджолами, гула.

Затопить піч моя хороша мама
Соломою, а часом кізяками,
Такі важкі були й голодні дні.
Замість картоплі — кришим бурячиння,
Макуха замість хліба (теж начиння
У животі голодній діглашні).

Долівка в хаті вогка, і кутки
Не висушить, було, вугіллям з печі,
Та є черінь для вбогої малечі,
Тож слава тобі, пече, на віки!

Так ми росли... І вирости, нівроку,
І вивчилися — поети, вчителі,
Та ось фашисти хижим своїм кроком
Пройшли по нашій зболеній землі.

Вони ввійшли у хату і в ту ж мить
Порозкладали скрізь свої трофеї,
На піч дивилися, сміялися із неї,
Звеліли неньці їсти їм зварить.
Сержант пристрелив курку, обципав,
Для всіх варити зупу наказав.

До серця їм припала піч ота,
Де можна і погрітись, і поспати,
Є й наймичка до неї — наша мати,
Та й донечка, що тільки заквіта.
Сестра моя, школярка на той час,
Ще тільки-но скінчила восьмий клас.

Матуся нехотя для них дровець внесла,
Зварила юшку, горщик бараболі,
Вони поїли все оте без солі,
Ще й гнівались:

«Ну що ж не припасла?»

На ліжко батькове, на піч, на піл лягли
І голосно по тому захропли.

А мати головешку незгорілу
Присунула поближче до вогню,
Діждалася, щоб тільки трохи тліло,
І випхала із хати дітлашню;
Каглу закрила щільно у печі,
Побачивши,

що міцно сплять сичі.

— А щоб же вам добра тут не було! —
Та й подалася у чуже село...

Взяла з собою діток... Через луг,
Через городи поночі ступала,
«Почадіють», вона це певно знала:
— Ось вам платня за тисячі наруг. —
Сусіди потім повідали всім,
Як десять трупів винесли із хати.
Питали німці: «Де поділась мати
Із голодраним виводком своїм?»

Шукали довго нььку... Не знайшли.
Сестричку десь погнали у неволю,
На фермера в чужім робила полі
(Ховали люди — все ж не вберегли!),
Вже по війні вернулася в село,
А вродоньки — немов і не було!
Змарніла, почорніла на чужині...
Впрягалися із ньькою в плуги,
Орали поля чорні береги,
Від горя і від голоду аж сині...

На Захід посувалися фронти,
Додому не вернулися брати,
А мати все ходила їх стрічати
Дорогою до станції, туди,
Де голос подавали поїзди
І звідки поверталися солдати.

Ходіння нені марними були,
Сини її із фронту не прийшли...
Молодший десь загинув під Москвою,
А старший під Ріхау в битві впав.
І друг його листа нам надіслав:
«Загинув, як належало герою!»

Посивіла у мами голова...
І вірила й не вірила, одначе,
У смерть синів, бувало, що й заплаче
Чи колисанку тихо заспіва:

«Ой, люлі, люлі, синочку,
Колисала тебе в сповиточку,
Колисала тебе, коли б знала,
А для кого я тебе колисала...»

Отак і вмерла, бідна, в хаті тій,
На тій печі, що діток її гріла,
Що нам дала орлят широкі крила
І вистояла в битві грозівій.

Згоріла хата... Піч була міцна!
Стояла, ждала — прийдуть добрі люди,
Поставлять хату... Знову гріти буде,
Мов у гніздечку пташенят, вона.

Тож слава тобі, пече, на віки!
Ти і мені так вірно послужила,
Коли зима навкруг хатини вила,
А ми в теплі сиділи, малюки...

А Бусова * гора так височить висо́ко,
Що вже не видно їй ні краю ні кінця,
А Бусу там не буде одиноко,
Ми бачимо свого праотця.

І Київ сам, як велетень казковий,
Чорнобилі підводить для віків,
І верф його з свого «Железнякова»
Шле у світи сміливих моряків.

І ми у день святого ювілею
В золоторотські брами вікові
Всі пройдемо на наші асамблеї —
Плече в плече — і мертві, і живі.

Вклонитися і Щорсу, і Ватутіну,
Вам, соколи Антонова, вгорі,
Вам, будівничі славні, трударі,
У Вічному вогні вже не забути нам,
Як Кий підводив Київ на Горі.

* Бус, чи Бож — слов'янський вождь, розіп'ятий разом зі своїми синами та сімдесятьма старійшинами слов'янських родів остготським королем Вінітаром у IV ст.

ЛЕТІЛИ ГУСОНЬКИ

Пісня

Летіли гусоньки через луги,
Зронили пір'ячко на береги.
А пір'я сизе — від хлопця вісточка,
А пір'я біле — в хату невісточка.

Летіли гусоньки та й через гай.
А ти, кохана, мене чекай.
Ти від розмовоньки
І від любовоньки,
Моє серденько, не утікай!

Летіли гусоньки через лісок.
Подай, кохана, свій голосок,
Сріблясто-чистий, ще й урочистий,
Вийди із хати хоч на часок...

Як тихо-тихо річка тече,
Як добре йти нам плече в плече.

ЗОЛОТИЙ ТОПІРЕЦЬ

Як змагалася Європа в Закопане:
Чий оркестр найкраще утне,
Всі митці з митців, всі горяни
Дивували там грою мене.

Але грою своєю особливо
Здивували всіх закопчан
Терпеллой Петрусь вродливий
І його оркестр косівчан.

«Ой сюїта, сюїтонька,
Веселі Карпати,
Хто космацькі мелодії
Так уміє грати?»

Скрипка-скрипочка співає,
Наче звільнена земля,
Вся Європа вже вітає
Гуцулика-скрипаля!

Тож нехай не подивує
Вас пригодонька оця,
Що привіз він із Європи
Золотого топірця*.

Закопане, 1978 р.

* Золотий топірець — найвища нагорода фестивалю в Закопане.

БУВАЛЬЩИНА ПРО КАЗКАРЯ АНДРІЯ КАЛИНА

Гірський той Хуст і сам Прокруст
Не вклав би ні в які канони...
Бо жив мудрець там і казкар,
Неначе гір Карпат звіздар,
Складав казки у ніч безсонну.
У тій колибоньці своїй
Сидів, немовби чародій,
І враз — опришків повна хата!
А голос Пинті аж гуде:
— Такий вже час, такий вже день,
Пора про нас оповідати...
Було, що зайдуть королі
З якогось царства, з див-землі,
І вже вівчарик у свитині
За носа водить їх: «Постій!
Якщо се Калин-чародій,
Віддай належне ти людині».
І Калин (царське, бач, ім'я!)
Перетасує їх корони,
І свинопасом може стать
Той цар, навік позбувшись трону.
А той вівчарик молодий
За жінку візьме королівну...
І кожен слухати радий
Ту казку дідову предивну.
Бувало, їхали пани
До нього з Праги, з Будапешта:
Чи ти запишеш нам, нарешті,
Оті казки старовини?
А він лиш вусом поведе:
— Еге ж, знайшли ви грамотія...—
Пани все пишуть, аж потіють,
Він повіда їм сорок день.

Ті видають все за своє,
А він ізнов нове складає,
На сто казок його стає,
А вже сто перша прибуває.
Приїде пан-американ:
— Продай казки ці за гаразди!
— Гаразди ті — то мій аркан,
Із казкаря не вийде газди.
Та й батька вже не повернуть,
Він вмер у США а чи в Квебеку,
Тепер бідак вже так далеко,
Що звідти й вісті не ідуть!
Та відколи зійшла зоря,
Зоря визволення зі Сходу,
Надрукували для народу
Казки Андрія-казкаря.
Мужі учені зі столиць
В Горінчеве все поспішали,
Казки там дідові шугали,
Неначе зблиски блискавиць.
З'являвсь Чугайстер з рідних гір,
А з ним — царівна, потерчата...
Гуцульська оживала хата,
Вже й Довбуш поспішав у двір...
Якого дива не було
У тих казках!

І дивувалось
Усе гірське його село,
Коли їх слухати збиралось.
На крилах вигадки і мрій
Ген полетіли за Карпати
Казки з його малої хати
В своїй одежині простій.

ЯК ЗАПОРОЖЕЦЬ ТУРКА ПЕРЕХИТРИВ

У темниці в Мангуті не рік і не два
Вже козак-запорожець сидить,
Вже й сивіть починає його голова,
За Україною серце болить.
А фортеця з граніту — ніяк не втекти.
В козака лиш розрада одна:
За стіною сидять запорожці-брати,
Часом пісня їх звідти зрина.
Він затагне й собі про Україну свою,
Про неволю-біду козакову.
І, мов привиди, згадки із серця встають
Про сердечну отецьку розмову.
Як почує ту пісню турецький паша,
Головний кріпосної сторожі,
Відігріється раптом у скнари душа,
Вже й на місці він всидіть не може.
— Бачу, — каже турчин, — не простий ти козак!
Обійшов у походах півсвіту,
Знав немало боїв, знав немало атак,
Бачив землю, вогнем оповиту.
Знаєм: викуп за тебе дадуть козаки
Не маленький, а гідний вояки.
А поки що розкажуй мені казочки
Про ті січі твої, про атаки.
Може, дійсно ти правду говориш, козак,
Може, складно навчився брехати...
Розкажи, що ти мав од походів-атак,
Де скарби свої встиг заховати. —
Знав невільник жадобу старого паші
І любов до багатства і злота,
На Мангуті від кожної платить душі
Йому здавна податки голота.
Любить гроші паша і солдатів своїх
В ближні селища шле за скарбами,

В полонених все цінне бере він собі,
Потім — робить своїми рабами.
— Ну, чекай же, турчине, — сказав той козак
І почав тут плести небилиці:
— Незліченні скарби я в Стамбулі дістав,
Як бував у турецькій столиці.
В цій фортеці, в печерах звелів я сховать
Всі скарби ті моїм побратимам.
Якщо добре у склепах отут пошукать,
Станеш ти багатючим із ними.
— То шукай, — наказав йому турок, — шукай!
Мені мати той скарб закортіло.
— То ж послаб ці кайдани, що в'їлися вкрай
В моє біле козацьке тіло.
— Ну, це можна! — відмовив турчин, розкував
Кайдани на ногах козакових,
І по склепах козак цілий день походжав,
Все шукав ті скарби лайдакові.
Потім випив з пашею і повідав вночі,
Як султанова донька з любові
Принесла від скарбниці султана ключі,
Віддала всі скарби козакові.
Слухав скнара про лицарські славні діла
Та й заснув... І здалось, що до нього
Та султанова донька з гарему прийшла
І цілує й милує старого.
І солодкими пестоші турку були,
Ще й під дзенькіт султанського золота.
А козак переліз через мури-вали,
Засміявся над скнарою молодо.
— Прощайте, мангутці! —

В Запороги він йде,

Де нема кайданів ані злота,
Тільки щастя лицарське його молоде,
Відчайдушна козацька голота.

ЖІНКА З ЩИТОМ І МЕЧЕМ

Ти стоїш, вся осяяна сонцем,
на високій дніпровій кручі,
Щит і меч підіймаєш у своїх материнських руках.
Рідна мати Вітчизно, ти говориш:
«Народ мій могутий!

Його слава кувалась у далеких, тривожних віках.

Впізнаєте мене? В мене мужність тії Ярославни,
Що колись проводжала князя Ігоря в дальній похід.
В мене Либеді ніжність і русинки далекої слава,
З сіверян і древлян починався ще мій родовід.

Я стояла колись на цій кручі із Києм, з Хоривом,
Ми дивились туди, де ромейські лягли береги,
Наша рідна земля ще тоді нам здавалася дивом
І безмежним —

Слаута, що тривожно шумів навкруги.

Утвердити себе

і слов'янський свій рід утвердити,
Захистить від чужих зазіхань

і від рабських чужинських оков,
Бо кістьми вже засіяна, кров'ю гарячою вмига
Ця земля відтоді,

як сюди ще наш пращур прийшов.

Ми кували мечі, необ'їжджених коней сідлали,
І сяяли на сонці наші древні черлені щити,
Круг своїх городів ми високі вали будували,
Щоб тебе захистить,

свою славу несли ми в світи.

На воротях Царгорода

червонів оцей щит переможно

Не для того, щоб в рабство повергнути Рим у бою
Щоб ромейські царі пам'ятали навіки: не можна
Підкорити народ той, що силу пізнає свою».

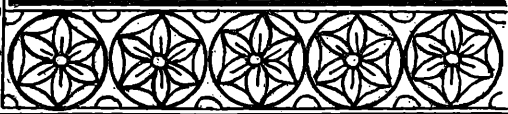
Чи не ти це звелась тут,
на Київській кручі високій,
Героїне із шаблею, що неслась на червонім коні?
Тобі воля тоді лиш наснилась, стрункій, кароокій,
Ти упала в бою, не доживши до сонячних днів.

У поставі твоїй тії матері мужньої сила,
Що колись виряджала у визвольні походи синів,
Це ж народжені нею
світ від чуми захистили,
Ув очах Перемоги —
сяють радість висока і гнів:

— Так, я дужа! Та я
закликаю народи:
— Спиніться!

Досить розбрату й крові,
досить воєн
і смерті дітей!
В мене герб на щиті — Серп і Молот —
ви ним освятіться,
Я готова єднать добрі помисли добрих людей...

Світла жінко віків! О, яка ти висока і сяйна!
Тобі вічно стоять і до світу гукати з гори:
— Будь же, земле, і ти,
наче я, молода, життєдайна!
Не воюй, не вбивай,
а народжуй, люби і твори!

ДІВЧИНА З ЛЕГЕНДИ

Драматична поема

ДІЙОВІ ОСОБИ

Маруся Чурай
Соломія Чурай
Гордій Чурай

Гриць Бобренко

Петро Бобренко

Бобренчиха
Ганна

Іван Іскра
Мамай Біда
Павло Бут, або Павлюк
Северин Полов'ян

Оксана
Єремія Вишневецький

Грізельда
Владек Пінський
Микола Потоцький

Перша пані
Пані Ельжбета
Ворожка Верона

Суддя

Козаки, хлопці, дівчата, поспільство, пані.

- козачка-піснетворка.
- мати її.
- батько її, побратим Павлюка.
- молодий козак, наречений Марусі.
- його батько, хорунжий Полтавського полку.
- його жінка.
- донька полтавського осавула.
- син гетьмана Остряниці.
- пристаркуватий козак. (епізодично).
- кобзар.
- подруга Марусі.
- князь.
- його дружина.
- польський шляхтич.
- польський магнат.
- українська магнатка.

Пролог

Степ під Полтавою. Небо усіяне зірками. На фоні фрагмента фортеці видно сторожові козацькі вежі з силуетами вартових. Дозорці здалека перегукуються притишеними голосами. На першій вежі спалахнув вогонь — знак небезпеки.

1 - й до з о р е ц ь

Хто там бреде, як тінь, між ковилою?

2 - й до з о р е ц ь

А стій, примаро, бо стріляти буду!

Вартові переймають згорбленого парубка.

1 - й до з о р е ц ь

Якась мара...

2 - й до з о р е ц ь

Чи, може, потурнак?

1 - й до з о р е ц ь

Худий і чорний, мов із хреста ізнятий...

І с к р а

Та заховай, козаче, гаківницю!

Я Іскра Йван...

1 - й до з о р е ц ь

Що? Остряниці син?

Таж той пішов на турків повесні.

Входить Петро Бобренко.

Стривай! Іване, ти? Здоров, козаче!

(Обняв Іскру).

Та що ж з тобою? Я б і не впізнав!

А де ж твої преславні побратими?

Чому ж ти сам? Що трапилося з ними?
Ти ж земляків з неволі визволяв...

Іскра

Утік я із турецької темниці,
Де гинуть наші друзі — козаки.
Там осліпили воя Полов'яна,
Його дочку Оксану віддали
Як одаліску у гарем до хана.

Бобренко

О бузувіри, нелюди прокляті!
Ми відчували: сталася біда...
Мартин Пушкар *, полковник наш, учора
Дозволив хлопців вислать на підмогу.

Дозорці

Засиділись. Пора б і багряниці
Позичити в султана на онучі.

Бобренко

Гей, довбуші! Ударте в тулумбаси!
Скликайте тих, що рвалися в похід.

Мов з-під землі, на клич барабанів з'являються озброєні козаки.

Іскра

Братове, козаки, громадо славна!
І меч, і слово наше як вогонь.

1-й козак

(вийнявши шаблю із піхов)
Ми всі готові рушити в похід
І визволити наших побратимів!

* Мартин Пушкар — полтавський полковник. Виступав за возз'єднання України з Росією.

2 - й козак

Та й доки нам сидіти в куренях
Чи на печі відлежувати боки?

Г о л о с и

— Пора в похід!
— Погріємось вогнем
Ще й туркові заплатим за наругу!

І с к р а

Нехай зі мною піде тільки той,
Хто смерті не боїться, хто сміливо
Іде на бій із ворогом. Не слава,
А може, смерть на нього там чигає.
Дорога дальня. Дикий степ. І можуть
Ординці перестріти на путі.

К о з а к и

Та не лякай нас, Іскро! Тільки раз
Судилось помирати на віку!

Б о б р е н к о

Гей, хлопці-молодці! А чи сухий
В порохівницях порох?

К о з а к и

Так, батечку, сухий!

Б о б р е н к о

Тож визволить мені з полону друга,
Пустить півнів червоних з краю в край
У Царгороді клятому. Хай знають,
Що не померла слава козаків,
І орди хай на нас не насилають...

Група молодих козаків іде в похід, співаючи пісню.

В с і

До походу, козаки!
Спати воям не з руки,

Та викрешем вогню,
Та люльки запалим,
Та ударим на Стамбул,
Щоб нас пам'ятали!

ДІЯ ПЕРША

Картина перша

Високий мальовничий берег Ворскли. Синя Ворскла гойдає човни. В човнах — хлопці і дівчата, які плетуть вінки. Свято Івана Купала. Дівчата ведуть танок, співають купальські пісні, стрибають через вогнище. Інші копають купальську крилицю. Маруся відокремилась від гурту дівчат, прихилившись до верби, заспівала свою пісню «Розвій, вербо, сімсот квіток». Дівчата прикрашають вербу-купальницю. До Марусі підійшов Г р и ц ь, який досі танцював з Г а н н о ю — донькою полтавського осавула.

Г р и ц ь

Вже розійшлася пісня ця чудова,
Яку Маруся склала, по Україні.
Співають і не знають, що сиджу
Я з славною пісняркою тією
І що піснярка та чомусь сумна,
А лихові не можу я зарадить.

Трохи кумедний, схожий на козака Мамаю, вже пристаркуватий
к о з а к Б і д а, який любить говорити віршами, теж, як і Гриць,
закоханий у Марусю, але про це ніхто не відає.

К о з а к Б і д а

Не чурайтесь Чураївни, не чурайтесь,
В неї пісня зело вродлива.
Ходить, ходить Чураївна понад Ворсклою-рікою,
Не дівчина тобі — а диво!
Що коса — до пояса, а очі — тернини...
Срібна струна в два голоси —
Голос України.

Г р и ц ь

На Йвана на Купала обирають
Найкращу дівчину в селі на королівну.

Вона тоді співає всім пісень

І посміхається, а їй за те дарують

Вінок з червоних маків польових.

Ми зрання ще домовились: вінок

По праву ми зодягнемо Марусі.

(Зодягає Марусі на голову вінок з червоних маків).

К о з а к Б і д а

Виходить, ти, Марусю, королівна.

Але не та, що ходить у золоті,

А та, що служить віддано голоті.

Г а н н а

(ображено)

Ви ж нас не поспитали... Та хіба

Лише Маруся вміє тут співати?

Її ворожка вчила чарувати,

І ви усі під чарами її.

Г р и ц ь

Я справді зачарований давно

Марусею, пісняркою Полтави,

І, правду кажучи, ніде я не стрічав

Ні в Києві, ні поміж пань Варшави

Ні голосу такого, ні краси,

Ані такої русої коси...

Ні вірності дівочої такої.

Х о р

(співає купальську пісню)

Маруся заспіває, веде танок навколо купальського вогнища.

Сьогодні Купало

У нас запалало,

Стороною дощик іде...

В купальській криниці

Збільшилось водиці,
Стороною дощик іде.

Музики грають «Горлицю». Ганна підбігає до Гриця, дрібно вибиваючи ніжками.

Г а н н а

Станцюєм, любий Грицю, бо несила
Забуть мені, як цілував мене
Ти на весіллі в подруги моєї...
(Бере Гриця за руку, тягне в танок).

Гриць

(танцюючи)

Я п'яним був...

Ганна

Тому й побрів до неї?

А люди кажуть — басорка Маруся.

Гриць

Хоч би і так, а я не відступлюся.

Ганна

Ха-ха! Солодка грішная любов!

Перша дівчина

Біжим до річки, місяць вже зійшов!
Пора вінки пускати нам, дівчата...

Дівчата біжать до річки, знімають з голови віночки, кидають на воду.

Маруся

Пливи, пливи, мій віночку,
Тихо за водою,
Та відгадай, чи кохатись
Милому зі мною.
Чи судилось нам любитись,
Чи судилось, може,
В темнім вирі утопитись
Молоденькій рожі.

Віночок віднесло на середину ріки, закрутило у вирі, зачепило за корч. Маруся закрила лице руками, зойкнула.

Маруся

Віночку мій, куди тебе прибило!
Ген за корча старого зачепило.

Гриць

Гей, хлопці, підпливімо на човнах,
Знімим вінок Марусин із припони!
Коханая, в очах у тебе жак.

Маруся

Його зірвало в вир, він тоне, тоне...

Козак Біда

О, не журися, наша королівно,
А то візьми нам краще заспівай
Про козака Голоту в семирязі
Чи про любов, що випала нетязі...

Ганна

А мій віночок щасний. Дарма гнівно
Маруся подивилася... У гай
Заплив вінок мій до тії доріжки,

Де Грицевий іще не вичах слід,
Де він сказав: «Щоб не бруднились ніжки,
Перенесу тебе я через брід...»

К о з а к Б і д а

Ну ж заспівай нам, зіронько ясна.

Г а н н а

О господи... Всі розпустили нюні.
Я теж пісень начулась від бабуні,
Яких іще ніхто ніде не зна!

М а р у с я

Ні, пісня ця народжена в сю мить,
Під місяцем холодним і високим,
Над річкою, що мій забрала спокій,
Щоб милий не надумав розлюбить.
(Співає пісню).

Налетіли гуси з далекого краю,
Замутили воду в тихому Дунаї.
Бодай сірі гуси з пір'ячком пропали,
Що нас розлучили, як голубів пару.

Г р и ц ь

(обриває пісню)

Тепер усі за папороттю в ліс!
Хто знайде квітку — той навек щасливий.

М а р у с я

Під місяцем сей гай неначе сивий,
І сльози-роси капають із кіс.

Г р и ц ь

Чому таку ти пісню склала? Адже я
Й не думав тебе зраджувать, кохана.

М а р у с я

Чомусь завжди стає між нами Ганна...
А потім виру нагла крутія
Віночок мій занесла аж на стрижень.

Г р и ц ь

А хочеш — я посватаюсь за тиждень?

Маруся

Ой Грицю, Грицю, не до того я...

Гриць

Ходімо в ліс до зоряних криниць,

Де папороті квітка закрітає.

Зірок червоних, ніби полуниць,

З тобою ми, царівно, назбираєм.

Маруся

Таж мати твоя каже: запроста

Для Гриця я... А ти ізнов — царівна...

Гриць

Та знаю я: матуся в мене дивна.

І все одно для мене ти свята...

А то здаєшся зіркою мені.

Маруся

Тією, мо', що падає із неба?

Гриць

Пішли, кохана, гніватись не треба.

Якийсь час вони йдуть темним лісом, де не видно навіть місяця. Виходять на галявину, де шумить колесами старий млин. З темряви, як привид, виникає постать ворожки Верони.

Гриць

Що за мара?

Маруся

Це ворожка,

Вона ночами зілля тут збира.

Ворожка

За папороттю йдеш ти, чорноока,

Вона для тебе явить квіт ясний,

Та не для нього...

Гриць

Геть, відьмо кособока!

Ворожка

Твій шлях, красуне, буде нелегкий.

Гриць

Накаркала стара ворона лиха.
Любаска батькова — Верона Терпелиха.
Та хай їй грець! В талан я вірю свій.

Вони йдуть далі, обнявшись. Маруся схилила голову на плече Гриця.

Маруся

Отак би йшла до ранку... все життя.
Так хороше на серці раптом стало.
Ми все знайшли, чого нам не стачало.

Гриць

Ходім, ходім... Немає вороття.

Гриць спиняється і гаряче цілує Марусю. З неба падає зірка. Вона зачепилася за гілочку папороті, і Маруся, зацілована Грицем, лежачи у високій траві, помітила, як папороть зацвіла великою яскравою зорею.

Маруся

Ой Грицю, глянь, як папороть цвіте!

Гриць дивиться туди, куди вона показує, але нічого не бачить.

Гриць

Ти, люба, мариш...

Маруся

Глянь, як спіпить очі...

Гриць

(сміється)

Усе те тільки вигадка, пусте...

Маруся *(екзальтовано)*

Ні, зацвіла та квітка серед ночі...

(Як примара, підіймається і йде, простягнувши руки в напрямі палаючої квітки зорі. Співає пісню).

Квіт папороті, папороті квіт,

Ти, значить, заквітаєш опівночі.

Я милому погляну в карі очі

І в них побачу папороті квіт...

(Кидається в обійми Гриця).

Гриць

Моя ти квітко... Пісне всіх пісень.

Маруся

Лише тебе я з юних літ кохаю.

Затемнення. Світлові ефекти створюють враження, що цвіте велика квітка папороті. Темна ніч поволі змінюється синіми барвами ранку.

Маруся

Нещасна я... Що скаже мені мати?

Світає вже, і сонечко встає.

Закохані підходять до Марусиного дворища. Маруся несміливо стукає у віконце. На порозі з'являється її мати.

Соломія

О боже мій! Усеньку ніч гуляти!

На тебе в мене сил вже не стає...

Гриць

Ну, тітко Соломіє, вгомоніться,

Се ж ніченька Купали... Хіба вам

Вже власне дівуваннячко не сниться?

Соломія

Чи сниться, кажеш? З горем пополам

Воно пройшло із чорними роками

І стратою Гордія запеклось.

Гриць

(вибігши на шлях)

Поглянь, Марусю... Ген за порохами

До нас несе ще вдосвіта когось.

Соломія

А мо', женуть на панщину до пана?

Маруся

Та ні, щось дивне, люду без кінця.

Соломія

Це ж голос Северина Полов'яна,

Гордієвого давнього гінця.

Вернувся він з турецької неволі.
Чому ж сліпий? Де карі очі ті?
Хіба ж замало в серці моїм болю?
Замало сліз вдовиних в самоті?

Картина друга

Полтавський шлях. А на тому шляху — козацький загін у порохах веде братів-бранців, визволених із турецької неволі. На плечах невольників зотліла одежа, на руках криваві сліди від кайданів, на ногах постолі в'язові, а онучі китайчані. Попереду — сліпий кобзар Северин Полов'ян і його донька, подруга Марусі, Оксана. Ледь жива, Оксана спирається на руку свого визволителя Івана Іскри. Козаки несуть старого сивого невольника, що вже не здужає іти.

К о б з а р

Ой та у святую неділеньку
Барзо рано-пораненько
Не сивії тумани уставали,
Не буйні вітри повівали,
Не чорні хмари наступали,
А козаки братів своїх
З турецької неволі визволяли.

С о л о м і я

Козаченьки чорноброві,
В годину навали
Сліпі вої-лірниченьки
Нам пісень складали,
А мелодію — удови.
Китайкою вкритий,
Лежав батько, лежав милий,
Турчином убитий.

На шлях вибігла стара м а т и, кинулася до козаків.

М а т и

Може, і мій тут?

А я все ждав, що прийдуть козаки
І визволять з турецької кормиги.
Спасибі, що діждався, побратими...

М а р у с я побачила Оксану, кинулася до неї. Бобренко обійняв Полов'яна, почоломкався з ним.

М а р у с я

Оксаночко, подруженько моя!
Де ділися твої рум'янці, люба?

П л а ч О к с а н и

Як узiali на ярмарку нас бідних,
Аркан дівочу шию затягнув.
Та й повели нас попри коні,
Попри коні на припоні,
Та й потягли нас попри возі,
Попри возі на мотузі.
Пісок руки роз'їдає,
Кривця очі заливає.
Повели сім дівчат неторканих
До султана старого в дар.
Спільним ланцем ми йшли приборкани,
Проклинали Авретбазар.

М а р у с я

І то одвічна доля України,
Як ти, моя Оксано дорога,
Чекать, що хтось її візьме за бранку...
А де ж сміливці ті, що розкують
Її навіки?

С о л о м і я

(звертається до пишно зодягнених козаків)

Чи, може, ці невільники колишні,
Приковані роками до галер,
Набрались розуму й нарешті зрозуміли,
Що ми підніжки ханів, королів,
Заморських тих султанів-бусурманів?
І вам не соромно, звияжці-козаки,

Що на коханих ваших ждуть аркани,
Безчестя у невірних, вічний страм?

О к с а н а

Не нападайте, матінко, на них.
Скажіть спасибі Йванку Острянину
За те, що він в поході цім важкім
Нас визволив з турецької кормиги.

Б о б р е н к о

А де ж Іван? Де хлопці-козаки,
Яких я дав, щоб визволити наших?

З козачого гурту наперед виходить Іван Іскра, син легендарно-го гетьмана нерестрових козаків-повстанців Якова Остриниці.

І с к р а

Я, батьку, тут! І козаки живі.
Багато з них пішли на Запороги...

К о б з а р

Я з батечком його на Січі був.
Ходили з Острянином і Скиданом
У бій на шляхту. Ще й перемогли
Під Говтвою... Під Жовнином потому
Програла битву. Мусив відійти
Під захист росіянів Остриниця.
Сміливців, що лишилися, очолив
Безстрашний Гуня... Був із ним і я,
А ще Чурай Гордій. Давно про нього
Гірку співають думу кобзарі.
(Грає на бандурі і співає).

Орлику, сизий орлику, молодий Чураю!
Ой забили тебе ляхи та в своєму краю.
Ой забили тебе ляхи із твоїм гетьманом.
Із твоїм гетьманом, Бутом-отаманом.
Орлику, сизий орлику, орлів-братів маєш.
Що старі та молодії — сам їх добре знаєш.
Що старі та молодії — всі в тебе вдалися.
Відомстити та за тебе усі поклялися...

Соломія

Вже десять літ минуло відтоді,
Як вість ця чорна увійшла до хати,
І побратими шаблю принесли
Мого Гордія...
(*Біжить до хати за шаблею*).

Ось вона, дивіться!

Маруся

Отож, дивуюсь вам я, козаки,
Що не помстилися за Бута й Чурая,
Що доведеться скоро здобувати
Жінок вам із турецької неволі!

Іскра

Хіба не чула й досі ти, що Хмель
В морський похід збирається, щоб Порту
І голомозих турків воювати?

Маруся

На ту війну і булаву і прапор
Король прислав. Не ждїть добра із того.

Іскра

За розум і сміливість сотник Хмель
На ту війну турецьку Владиславом
Призначений на гетьмана.

Петро Бобренко

Обдурять

Нас, козаків, мостивії пани.

Іскра

Та Хмель зате будує кораблі,
Які згодяться бравому козацтву.

Маруся

Так знову ж гроші дав на них король,
То й пожене він вас куди захоче!

Соломія

Спитайте в Северина. Знає він,
Як воював Павлюк і мій Гордій
І як земля горіла під ногами...

К о б з а р

Було колись... Ви не гнівiться, мамо,
Покличе ще сурма i їх на бiй.

І с к р а

О Чураiвно, просим, їдьмо з нами!
Смiлива ти, неначе Жанна д'Арк,
Що врятувати Францiю зумiла
Вiд ворогiв, нападникiв лихих.
Твої пiснi згодяться нам для дiла.

Широкий степ за Полтавою. Вдалинi мрiє козацька могила.
Козаки розбили тут тимчасовий табiр. Однi варять бiля намету
тетерю, iншi фехтують на шаблях. Входять Iскра i Ма-
руся.

М а р у с я

Нащо мене привiв сюди ти, Йване?
Не личить дiвчинi однiй мiж козакiв...

І с к р а

Ти заспiвай нам пiсню полум'яну,
В якiй звучав би наш великий гнiв.

М а р у с я

А я такої пiснi ще не склала,
Хоча у серцi вже бринить мотив...

Дуже тихо звучить мелодiя пiснi «Засвiт встали козаченьки»
i вокалiз Марусi. Акомпанує їй к о б з а р. Глядачi бачать лише
його силует на фонi синього вечiрного неба.

К о з а к Б i д а

То не лiрик розридався сивоусий, —
Україно, Україно — слiд коралю,
Таж нiхто тебе мовчати не примусить,
Тож приймай у гостi пiсню-кралю.
Пiсню-волю, Марусину з чорними бровами.
З гострим оком, з бiлим личком,
Слухай, мамо!..

Маруся весела, збуджена, спiває свою жартiвливу пiсню «Зе-
лененький барвiночку».

Іскра

На руках внесем у коло

Ми піснярку молоду...

Голоси

— Чураївно, вибирай!

— Сто козаків, сто молодців!

Хор

Сто лицарів, сто стрільців.

Хлопці-запорожці молоді,

Сині шаровари — океан,

Чаєчками мчали по воді,

У Стамбулі набирали на жупан!

Іскра

Там, де стала, — серед степу зацвіла лілея.

Вишиті рукавички у неї,

А на шиї білій-білій разочком калина.

Зашуміла перед нею —

Україна.

Маруся

А я, хлопці, пожартую, поведу бровою,

Хто під вінець хоче стати зо мною такою?

Козак Біда

Виріс гай із рук козачих, не видно і краю.

Голоси

— Я кохаю!

— Я кохаю!

— Я тебе кохаю!

Маруся

(глузливо)

Ой ви, хлопці! Хочете взяти

у свої палати?

Нема кому, певне, вдома кунтуші латати?

Нема кому біля печі

галушки варити,

Нема кому байстрюченьків для панів родити?

Козак Біда

О ні, вродлива, маєш чари,
Яких ні одна дівчина не має.
Ти піснею народ наш возвелич!
Тебе я обираю, мов зорю,
Оту найвищу зірку найяснішу,
Що буде з бою кликати козака.

Іскра

І в бій вести! Вона цього достойна!

Маруся

(до козака Біди)

Ой парубійко вбогий, хто ж бо ти?

Козак Біда

Я запорожець, дівчино-козачко.
А в козака лише одна позначка:
Душа як вітер.

Друзі всі — брати.

Закон мій — воля. Батько — дикий степ.
А мати — Січ, де цар усім — Ревучий.
Мої оселі — то дніпрові кручі.
Моя могила — спінений вертеп
Чи Ненаситець славний.

Маруся

Як мовиш гарно, хлопче. Тільки де ж
Твої гаразди? В бирці вітер свище...
Для вас бої — то лиш хлоп'яче грище.
Походи ти на турків чи до Случі,
Щоб нахапати китайки на онучі.
Загинеш в січі — плач тоді весь вік,
Який же з тебе справді чоловік?

Козак Біда

Не підведу... Подамся в Трапезунд,
Здобуду кармазину на жупана
І виряджусь в справжнісінького пана.
(Співає пританцювуючи).

Ой сап'янці мої, сап'янці,
Видно п'яти із вас і пальці.
Ой ти, шапко моя, гей, бирка,
Зверху дірка і знизу дірка.

М а р у с я

Ну от, довірся бевзям отаким!
Пропив усе. Що діяти з тобою?

К о з а к Б і д а

О ні, не все! Бо шапку в козака
Здійняти можна тільки з головою!

М а р у с я

(напівжартома)

Я б з козаком побралась молодим,
До Сулими подібним чи до Бута...

П е р ш и й к о з а к

Чого схотіла... Бут і Сулима...

Такі не родяться, красунечко, щодня,
Про них давно співають кобзарі,
Як і про твого батька Чурая.

(Співає).

Орлику, сизий орлику, молодий Чураю!
Ой забили ж тебе ляхи та в своєму краю...

.....
Що старі та молодії — всі в тебе вдалися,
Відомстити та за тебе усі поклялися...

М а р у с я

(витерши сльози)

Ну хто ж мені, скажи, повідать зможе
Всю правду про татуся й Павлюка
І хто привів сміливців в стан ворожий...

І с к р а *(виходить наперед)*

Я розкажу... Та правда ой важка...
Але потому можеш ти віддатись
Не Грицеві, який тебе коха,
Якого ти кохаєш... А побратись
Із Нечуйвітром в полі...

Маруся
(сміється)

Що за жениха

Мені ти сватаєш? Ніяк не зрозумію...

Іскра

Для цього осідлаю я коня,
Ми в Дикий степ поїдемо, Маріє,
Туди, де вітер вітра здоганя,
Де на могилах квілять ковилини
І маки заквітають на крові,
Де сходить сива рута України
Й з могил встають козацькі вартові.
Чи згодна ти?

Маруся

Чи згодна я, питаєш...

Кобзарські струни кинули мені
Євшану в серце. Як воно згоряє
В святому материзни пломені!..
Я йду з тобою...

Іскра

То ходім!

Чураївна незчулася, як разом з Іваном Іскрою опинилася біля Гострої могили. Вона схилила голову на плече друга, склепила повіки. І здалося Марусі, що сива Мати-Україна бере її за руку, зодягає на неї свою серпанкову сукню, червоне калинове намисто і сап'янці. Знімає з неба золотого півмісяця і вінчає ним дівочу голівку.

Голос України

Ну от і повінчала я тебе
З козацьким Нечуйвітром під горою,
Не станеш, Чураївно, ти тепер
Ні матір'ю, ні вірною жоною,
А — піснею з легенди... Йди й побач
Все, що мені судилося віками,
І заспівай, Марусю, чи заплач
Своїми калиновими піснями.

Іскра

Поїдемо у гості до батьків,
І там для нас розверзнуться кургани.
Батьківська слава, слава козаків
Там перед нами з попелу постане.
Там встане Правда наша й поведе
Стежками битви батька Остряниці,
Шляхами битви батька Чурая
І Павлюковими гарячими шляхами.
Чи згодна ти?

Маруся

Іванку, друже, чомусь лячно так,
Все небо заткане гарячими зірками.

Іскра підводить до Марусі вороного коня вічності, обоє підіймаються на стремена і мчать курними шляхами минулого, їх зупиняють малинові дзвони Варшави. На синьо-чорному тлі неба — вогнисто-червоний вершник. Поруч — прикутий ланцюгами до муру батько Марусі, Г о р д і й Ч у р а й *.

Чурай

Вже місяць, кляті, спати не дають
І б'ють у бубни. Вже Павлюк давно,
Напевне, спопелів на тім коні,
А я — живий... Ох, спати, спати...
*(Ледь склепляє повіки і знову пробуджується
від ударів у литаври).*

Маруся

(кидається до Чурая)
Батечку, за що?
За що тебе так мучать супостати?

Чурай

Марійко, доню... Де взялася? Ох яка!
Мов квітка калини, ніжна і вродлива.
Не стій біля вогню, мерщій тікай
Від цього видива, цього страшного дива.

* Г о р д і й Ч у р а й — учасник народного повстання під проводом Павлюка. Страчений у Варшаві 1638 р.

П а в л ю к *

(ледь чутним голосом, конаючи на розпеченому залізному коні)

Мені б води... Хоч крапельку води...

І вже б померти.

М а р у с я

Хто се?

Ч у р а й

Підійди...

Це ватажок повсталогої України.

Наш Бут Павло... В народі ще — Павлюк...

М а р у с я

То я води принісла із Дніпра.

(Дає Павлюкові напитися).

Чому корона в тебе із заліза?

Чому вона червона, як зоря,

І слід від неї чорний на чолі?

Чому твій кінь із криці, із вогню?

Куди дороги стеляться коню?

Ч у р а й

Нас зрадили панки, кохана доню!

Чурай підводиться. Розступаються мури в'язниці. Він бере Марусю за руку і довго веде Диким полем, де лише курай та ковила, високі могили й гайвороння.

Отут був табір наш... Отут пани...

Ми билися не день, не два, Марусю.

Насправді ми могли перемогти,

За кожним з козаків — стояла правота,

Але...

Коротка січа козаків зі шляхтою під Кумейками **. В руках Павлюка і Гордія Чурая, мов зірниця, зблискують шаблі. З ними молодий ще і зрячий Северин Полов'ян.

* Павлюк Павло Михайлович (Бут) — гетьман нерестрових козаків, керівник сел.-козацького повстання на Україні 1637 р.

** Битва під Кумейками відбулась 1637 р.

П о л о в ' я н

Он бачиш — батько поруч з Павлюком,
Як побратим, ні кроку не відходить.
Шалено креше шаблею навкруг,
Від страху розступаються жовніри.

М а р у с я

О що ж це, Йванку? Полум'я довкіл,
Ген-ген Мошни і синя Рось у зорях.
А звідки ж стільки попелу й вогню?

І с к р а

Горять Кумейки... То звелів Павлюк
Їх запалить, щоб дим жовнірам в очі,
А вітер повернувся на своїх...

Г о л о с и к о з а к і в

Ми сліпнемо, о боже...

М а р у с я

Побралася із Нечуйвітром я,
Ну поверни ж, вітриську, на жовнірів,
Скарай найзлішого в шиковнім кунтуші...

П о л о в ' я н

То сам Потоцький... Той, що над Дніпром
Розвішав голови козацькі, як макітри...

П а в л ю к

(стоячи на чолі козацького війська)
Нас двадцять тисяч... Хлопці, уперед!
За вольності козацькі, за Україну!

Козацьке військо заходить в бік озброєного до зубів табору
Потоцького.

П о т о ц ь к и й

(дає команду стріляти)
Аве Марія! Ось вам ваш закон...
Здавайтеся і милості просіть!

П о л о в ' я н

Ні, не здамося... Краще, як один,
Тут покладемо голови козацькі.

Потоцький

То запалить їм сіно на возах,
Нехай згорить фураж і вибухає порох.

Страшний вибух розкидав і змішав усе в козацькому таборі.
Козаки чорні, закіптюжені, як потурнаки, мало не падають з ніг.

Реєстровий козак

Горять вози й оглоблі, як свічки,
І табору, вважайте, не лишилось.

Павлюк

Хапайте хто що може, козаки:
Оглоблі, дуги, шворні — і до бою
З панами гоноровими! Помрем,
А ворогам у руки не дамося.

Маруся

(закрила обличчя руками)

Батечку, тримайсь...

Упав з коня, напевне, порубали
Його жовніри панські на шматки...

Не знала я, татусю, що отак
Дається наша слава й перемога.

О, січа ця кривава... Сил нема...

*(Непритомніє. А коли опам'яталась, над Россю
вже сходить сонце).*

Безмежне поле трупами укрите,

А де сніги білили — кров горить.

А де ж татусь коханий? Де Павлюк?

Іскра

Намовив Гуня хлопців відступити
До Боровиці, сили зберегти...

Скидан й Чечуга встигли утекти.

Дізнались, що Потоцький вимагає,

Щоб видали старшин всіх козаки.

Тоді їх польний обіця простити.

Маруся

За що простити?

Іскра

Ходім туди... Побачиш ворохобню
У таборі козацькому. Збагнеш,
Які ми ще підніжки королеві.

Вони довго йдуть полем і болотами, усіяними трупами козаків.
Натикаючися на мертві тіла, Маруся лячно скрикує. В очах
у неї жах. Серед мертвих вона шукає батька.

Полов'ян

А батька тут немає. Він — живий.
В гурті козацькому він захищає друга,
Хоч кров у нього з рани цебенить.

Маруся

(кинулася до батька)
Ох батечку, давай перев'яжу
Тобі жорстоку рану.
*(Рве хустину, перев'язує батькові скривавлену
голову).*

Чурай

Марусенько, ти ж матері скажи,
Що бились ми, як личить козакам,
Але було несила.

Марусю відтісняють реєстрові козаки. Вони розгублені, злі,
втратили віру в перемогу.

Реєстровий козак *

Потоцький обіцяє нас простить,
Якщо ми видамо бунтарських ватажків.

Павлюк

Не вірте ви словам медоточивим.
Козацька правда — шабля і похід.

Чурай

Дурив же польний гетьман вас не раз,
Невже ж не знаєте — він слова не тримає.

* Цього козака має грати Гриць.

Реєстровий козак

Із-під Кумейок вивів Гуня нас,
Його обрати раджу за старшого,
А Павлюка, і Злого, й Чурая
Ми видамо, як вимага Потоцький,
І цим своє врятуємо життя...

Голос з натовпу

А що ж, хай зна Павлюк, що нас,
Нереєстровців, підбивав даремно.
Не зважив сил своїх, підняв повстання —
І стільки покотилося голів!

Полов'ян

Ціною зради взяти старшинство?
Не підкорився смілий Гуня вам,
А передав, що зрадникам — ганеба!
Вони ціною крові ватажків
Збираються купити собі життя!
Втечем на Запоріжжя, щоб вершить
Свою правдиву справу і розправу.

Скориставшись метушнею, Полов'ян
з частиною повсталих козаків утікає.

Г о л о с и

— Виписчики розбіглись... Не впустіть
Хоч Павлюка, та Чурая і Злого.

— Гей, ковалю! Закуй в кайдани їх,
Відведемо Потоцькому на суд.

М а р у с я

Що робите, нещасні? Як же так?
Самі себе ви куєте в кайдани.

Р е є с т р о в и й к о з а к

(з молотом у руках)

Зійди з дороги, дівчино! Мені
Наказано. Я тільки виконавець.

М а р у с я

Своїх братів о посоромсь, козаче!

Р е є с т р о в и й к о з а к

(опустивши очі)

Мені наказано.

М а р у с я

А як тобі накажуть:

Візьми кохану неньку і закуй

Її в кайдани вічні і важкі...

Ти теж послухаєш?

Р е є с т р о в и й к о з а к

Бо я не хочу вмерти...

Всупереч нереєстровій голоті, козаки силою ведуть
Павлюка і Гордія Чурая, заковують їх у кайдани.

М а р у с я

Ні, батька, батька рідного не дам!

Р е є с т р о в и й к о з а к

А геть ти, навіжена!..

Ще й збирався

Я одружитися з тобою. Мати горе...

М а р у с я

На когось ніби схожий хлопець цей
Із козаків полтавських? Гей, Іванку,

Чи не полтавський часом цей козак?
Мені здалось, що схожий він на Гриця...

І с к р а

Тобі здалося, люба... Коби наш,
Він не посмів би глянуть нам у вічі...

М а р у с я

Невже нема сміливця ні одного?

П а в л ю к

Коб міг, я б вам горлянки перегриз!
Що робите, злиденники? Ждете,
Що шляхта подарує вам свободу?
Ніхто, ніхто нам воленьки не дасть,
Доки не візьмем власними руками.
Підписуйтеся підніжками, служіть
Короні лядській, мріть в морських походах
І продавайте скованих братів!
Прокляття вам за зраду!

Реєстрові козаки викидають мирне знамено і посилають до
Потоцького послів.

Р е є с т р о в і к о з а к и

Хай скажуть, що готові ми просить
У короля уклінно милосердя
І видати бунтарських ватажків.

М а р у с я

(кидається до батька)

Татусю, дорогий... Ти бився, як орел.
Не винен ти, що всіх їх одурили.

Ч у р а й

Ну що поробиш. Дикі, як степи,
Ще в нас неграмотні гетьмани і старшини,
Ще ми ніяк не можем зрозуміть,
Що можна мати нам і волю й славу,
А не служить то лядським паничам,
То туркові, то хану, то Молдові.
Прощай, Марусю. Чуєш, в бубни б'ють
Козацькі довбиші, скликають всіх на раду.

Реєстрові козаки штовхають в спину закованих в кайдани повстанських старшин на чолі з Павлюком, ведуть їх до польного гетьмана Речі Посполитої пана Потоцького.

П о т о ц ь к и й

Підніжки королевські, бунтарі!

Ви зрадили, нікчеми, короля

І Речі Посполитій завинили.

Цим втратили ви вольності й права.

(Показує на Павлюка).

Та це ж Павлюк!

Він договір кураківський порвав

І вбив старшин козацьких, нами даних,

Він на Черкаси смів зробити наліт

І взяти там армату запорозьку,

Набрати поспільства до себе в козаки.

Він королем збиравсь, напевне, стать

Голоти української, України.

Нехай впаде на нього сто проклять

За дерзновенну мрію, хай надіне

Корону із заліза і помре!

Знову на фоні веж Варшави вогнисто-червоний вершник — ватажок повстання Павлюк і прикутий до муру Чурай.

М а р у с я

Куди ж він скаче, батьку?

Ч у р а й

У віки!

Отак несе твої, Україно, муки,

Вінець важкий із вічного вогню.

Не королівства він хотів, а волі

Свому народу бідному бажав!

П а в л ю к

(до Марусі)

Спасибі за водицю із Дніпра,

Бо на вустах смагота вічна й спрага.

Прощайте, любі. Вже мені пора.

(Помирає).

Маруся

В очах у нього світиться відвага.

Україна

А більше — наша мука вікова.

Вона й на тебе, доню, упаде.

І будеш ти віднині одержима

Піснями і стражданнями моїми,

Аж доки ніч не змінить ясний день...

Кат у червоному відсікає голову Гордієві Чураю. Маруся скрикує.

Маруся

Тікаймо, Іванку, звідси, знаю я

Над Ворсклою таке чудесне зілля,

Що кида в сон... О де б дістать цюкути,

Щоб замішать її на вашій чорній зраді

І напоїти підлих?! Щоб по них

Вродились інші, сміливі сини,

Які б по праву звалились козаками.

Місячна ніч. За сценою ірже бойовий кінь Іскри. Іван сидить з Марусею біля козацької могили, де вів свою сумну розповідь. Марусі здалося, що вона бачила все на власні очі.

Маруся

Ти так, Іванку, все це розповів,

Що я побачила минуле України.

Тут батечко мій бився, як живий,

Й виходили звияжці із могили...

Усе мов сон...

Іскра

Не знав я, що вразлива ти така.

Ти вся дрижиш, Марусенько... Поїдем

Скоріш додому, бо матуся там

Вже видивила очі за дочкою.

Картина третя

Двір хорунжого Полтавського полку Петра Бобренка. Гриць, крадучись, виходить з двору. Його мати вийшла з господи, побігла за ним назирці.

Б о б р е н ч и х а

Ізнов до Чураївни? Не пушу!
Вона тобі не пара, розумієш?
Які достатки-статки з тих пісень?
Тобі ж потрібна в хату господинька.

Г р и ц ь

А гетьте, мамо. Я іду собі
На гулі з хлопцями. Благаю, відчепіться!

Б а т ь к о

Чого пристала? Хай собі іде.
Маруся, може, ще його й не схоче.
Вродливиця... Ну, звісно, молоде,
А очі в дівчини...

Б о б р е н ч и х а

Та то ж відьомські очі!

Бобренчиха з-за високого паркану стежить, куди пішов Гриць. Він заходить у двір до Марусі. Пустотливо стрибнув у хату крізь розчинене вікно.

М а р у с я

О господи... Ну, ти мов потурнак.

Г р и ц ь

(цілує Марусю)

А признавайсь, який ото козак
З тобою їздив полем... Де ходила?

М а р у с я

Я ніби бачила якийсь предивний сон,
Ту битву під Кумейками і тата...
Павлюк — звитяжець, та безглузда страта...
І зрадники, що їх вели в полон.

Гриць

Прошу тебе, Марусю, будь земною
І пам'ятай просту народну мудрість:
Хто високо літає — низько пада.

Маруся

Коли б Іван той Іскра не прибув
Із могилянцем-другом до Полтави,
Не надавав мені книжок отих,
Яких я начиталася ночами,
Які мене навчили розуміть
Найвищеє покликання людини...

Гриць

Розумнице моя... Часом тоді,
Коли нуртує в тебе в серці слово,
Здаєшся ти далекою для мене,
Немов зоря...

Маруся

Ой Грицю, ти смішний...

Либонь, пісні складаються не просто.
І нині знову, любий, я в полоні
Моеї пісні нової про тебе
І про кохання наше.
(Співає пісню).

Над моєю хатиною та чорная хмара,
А на мене, молодую, поговор та слава.
А я тую чорну хмару рукавом розмаю,
Пережила поговори, перебуду й славу.

До хати Чураївни під'їхав вершник.

Голос

(з надвору)

Гей, хто там є!

Чи тут живе Маруся?

Маруся і Гриць виходять на ганок.

Гриць

Маруся Чураївна? Ось вона.

Г о н е ц ь

Від князя Вишневецького самого
Поклін тобі, красунечко. Прийми
Дарунок цей. Наказано до нього
Тебе доставити князівськими кіньми.

С о л о м і я

(виходить із саду)

Нащо йому моя Маруся, люди?
Для посміху, а може, для огуди.

Г о н е ц ь

(до Марусі)

Начувся князь, що вмієш ти співати
Так, як ніхто у світі не уміє,
Та ще й пісні чарівнії складати...

М а р у с я

Жорстокий, кажуть, князь ваш Єремія.

Г о н е ц ь

Він світлий пан. Побійся, кароока.
Ти порадій запросинам таким...

М а р у с я

Козачки доля люта і жорстока:
То за убитим плакати, то, гляди,
На тебе зглянеться якийсь панок ласкавий,
І вже тоді також чекай біди.
Її поманять пишні златоглави,
І вже гординя вся її спаде,
І вже не змити їй лихої слави,
Від сорому не дітися ніде!
Що панству в пісні бідної Марусі,
У ній кохання ширее моє,
Кую собі, немов зозулька в лузі.

Г о н е ц ь

Це те, чого панам недостає.

С о л о м і я

Не їдь, прошу, Марусю... Поглумитись
Схотіло панство. Князь той — єзуїт...

Маруся
А Чураївна вміє захиститись.
Князь зав'язав моїй Оксані світ.
Я мушу їхать... Хочеться побачить,
Який в Раїни Могилянки син.

Соломія
Раїна не могла йому пробачить
І прокляла.

Маруся
А може, часу плин
Його змінив... Скажіть гінцю — я їду!

Гриць
Я за тобою мчатиму конем,
Марусеньку не дам панам в обиду.

Маруся
Сьогодні ж, мамо, ждїть назад мене.
(Виходять).

Картина четверта

Палац князя Вишневецького в Лубнах на Княжій горі. У князя сьогодні пишний бенкет. Слуги зустріли Марусю і Гриця з пошаною, провели до залу, де пани танцюють полонез. Як тільки ввійшла Маруся, оркестр почав грати її пісню. Всі пани повернули свої очі в бік Чураївни, а дружина князя Грізельда взяла дівчину за руку, вивела на середину зали.

Єремія
Вітаю світлу зорю молоду.
Високе панство слухать захотїло
Твій спів, Марусю.

Грізельда
Дівчина несміла.

Маруся
(тихо)
Для них я, мабуть, й пісні не знайду
В своєму серці.

Є р е м і я

(підбадьорює)

Ти співай, що можеш.

М а р у с я

Хіба цієї?..

(Бере до рук бандуру, грає і співає).

Стелися, стелися, зелений гороше,

Як лист по воді,

Ой не радійте, зліі вороженьки,

Мойй пригоді...

Г р і з е л ь д а

О, це чудово. Правду говорили,

Що це Сафо сучасна. Чула я,

Що арфу та у морі утопила.

Якою ж буде доленька твоя,

Сафо України?

Є р е м і я

Скажи, Марусю, правда а чи ні,

Що ти сама оті пісні складаєш?

М а р у с я

Вони самі складались в пламені

Душі моєї...

Є р е м і я

А хто ж тебе учив тієї штуки?

М а р у с я

(глузливо)

Учив кобзар. Той побратим, що муки

Прийняв в Царграді з Байдою колись.

А Байда той був, кажуть, вашим дідом,

І заплатить хтось має за обиди,

Що гаком в ребра Байді уп'ялись.

Є р е м і я

То вигадки, Марусю. Байда той —

Простий козак, сміливець нелукавий...

Не хочу я його біди і слави...

А ти сподобалась усім чарівним співом.
Лишайся в мене, розважай людей.

Маруся

Що ж, красно дякую. Та я і так щаслива.
В неволі не співає соловей.
Козачка я...

Грізельда

Так, це Сафо українська.

Єремія

Якщо захочеш,
Європа визнає твій чарівний спів.
Лишайся в нас і будеш мати гроші,
Двох слуг в придачу...

Марія

Себто двох рабів!..

Гриць

Пробачте їй... Дурне дівча не знає,
Що кажуть ці примхливі вуста...

Єремія

Ти хто ж їй будеш?

Гриць

Я її кохаю...

Єремія

Зухвала надто дівка ця проста!

Гриць

Вона, вельможний князю, Чураївна,
Дочка славетного Гордія Чурая.

Єремія

Того, що страчений. Ах, жаль... Не відав я.
Це кодро Бутів і отих Тарасів,
Яких і я б завжди палив огнем.
А все ж вона цієї землі окраса,
На старості потішить хай мене.
Ти добре навчена. Хто вчив тебе, Марусю?

Маруся

Гой могилянець, князю, той спудей,
Якого матінка, Раїна Могилянка,
У ваших псів на псарні відняла,
Та матінка, що сина проклjala
За езуїтство.

Гриць робить спробу зупинити Марусю.

Єремія

А ти ребелізантка!

Пан Владек

Як смієш, дівко? Чи сюди прийшла,
Щоб дратувати князя? Ти не знаєш,
Який він в гніві! Краще бережись.

Маруся

Син Могилянки чомусь, прошу пана,
Не схожий на матусю...

Перша пані

Вигнать геть!

Вона чи навіжена, а чи п'яна...

Єремія

Ти правду говориш, дівчино премила,
На матір я не схожий... Справді, ні.
І брат її, митрополит Могила,
Колись не раз про це казав мені.
Я маю власні погляди, до речі,
На унію і на оті бунті,
На козаків і їхні колотнечі,
Всього того збагнуть не зможеш ти.
Але поглянь, якою можеш стати,
Коли мене послухаєш...

А де ж

Оксана ділася?

Слуги вводять пишно зодягнену Оксану.

Ці коштовні шати

Ти також матимеш...

Маруся

Не знаю я одерж

Красивіших, ніж льоля-вишиванка...

Нащо пішла ти в найми до панів,

Моя подружка вірна, Оксанко?

Єремія

Вона пішла, бо я того схотів...

Ану ж бо покажи їм, полтавчанко,

Чого навчилась в турків ти колись.

Грізельда

Прошу тебе, станцюй для нас, Оксанко,

«Танок вогню».

Оксана

Марусенько кохана, не дивись

На цю мою покору і ганебу,

Бо мала чимсь я батьку допомогти.

Маруся

Не виправдовуйся, Оксанко люба, ти,

Бо батько твій з жури вмира без тебе...

Оксана танцює «Танок вогню». Гриць підходить до Єремії.

Гриць

Ви вже простіть Марусю, князю гойний.

Грізельда

В хорунжого, одначе, гарний син,

Він Чураївни більше ніж достойний!

Не осоромить батьківських сивин.

Єремія

(до Гриця)

А ти вродливий хлопець. Міг би мати

У мене добру службу. Батько твій

На мене злий. Не хоче навіть знати...

Подарував би кралі я твоїй

Ну і тобі, скажимо, землі чимало,

Хазяїном ти став би... А вона

Панів шляхетних співом чарувала б...

Гриць

В панів не солодко... Це кожен зна!

Грізельда підходить до Марусі. Вона хоче ще раз спробувати примирити співачку з панами.

Грізельда

А що, коли дружина його мосці воєводи
Тебе попросить пісню заспівати,
Яку ти склала про свою любов,
І примиритись з нами?.. Досить сварок!
Я б до Варшави взяти тебе змогла,
Там з'їдуться співці з усього світу.

Маруся

Я заспіваю іншу його мосці,
Як так вже просите, послушайте ще цю.
(Співає).

Ой де ж тая правда?

Правди не зискати.

А вже ж та неправда

Стала панувати.

На словах пісні «А вже ж тая правда у панів в темниці» Вишневецький змахнув рукою.

Єремія

Ну, що ж! Для мене досить цих пісень!

Перша пані

І як посміла тут при нас співати
Такі пісні... Я також українка,
Але багата... Що ж ми — вороги?

Маруся

Мій батько все, що паном звалось,
Велів рубати нещадно козакам!

Пан Владек

Яке зухвальство! За такі слова
Саджають у темницю. Зрозуміла?
Ви чули, князю?.. Я не раз казав
У сеймі королю, що, боячися бунту,

Готовий він поставить сторожами
Своїх отар вже не собак і пастухів,
А цих вовків...

Перша пані

Пан Владек повторив
Те, що сказав Тіберію Батон *
Колись у Римі...

Гонець

Ви звали Полов'яна? Він прийшов.

Перша пані

Це той, що був у турків у неволі?

Грізельда

Так-так... Вони його там осліпили.

Єремія

Введіть співця, Гомера цих країв,
Що в битвах з турками зумів себе прославить...

Вводять Полов'яна. Він у супроводі Іскри, перевдягнутого поводирем.

Маруся

Який не вмів брехати і лукавить,
Тому колись накликав князів гнів.

Єремія

Я те забув давним-давно, одначе.

Полов'ян

Добрідень в хату... Хочеться панам
Послухати, як Україна плаче?
Та тільки знайте, князю: не продам
Свого я співу вольного за злото...

Єремія

Торочить все про волю ця голота...
Ой Полов'яне, ти не віриш нам?

* Батон — вождь даломатського повстання проти римлян
в IV в. н. е.

Полов'ян

Як вірити тому, хто зрікся віри
Тієї, що дали йому батьки?

Єремія

Гей, Полов'яне, ти не знаєш міри,
Хоч був же добре навчений таки.
Не знаєш ти, що значить templum unum *,
Коли отець єдиний на землі,
Найсвентший папа... Вдар в кобзарські струни —
Й за те одержиш гроші немалі.
Ти в Лаврській школі вчився у Могили,
Та мудрість десь по світу розгубив...

Полов'ян

Його дочасно в гріб ви положили
За те, що уніятів не любив.
Та якщо дуже просиш — заспіваю.
Згадаю славу нашого Яцька,
Була у нього доленька гіркая,
Та син його для помсти вироста.
(Співає народну думу).
Гей, зібрав козацтво Яків Острияниця
Виганяти ляхів, чужу-чужаницю,
Вийшов з Запорогів сам, як сокіл смілий,
Ще й татарів хитрих підійняв для діла.

Гей...

Біля міста Голтви був Потоцький битий,
Та прийшов на поміч тим панам неситим
Зрадник Вишневецький з ницими панами,
Наче чорний коршак пролетів ланами.

Гей!

До Лукомля кров'ю обросились трави,
Над Жовнином встали червоно заграви,
Заридала тужно Україна-мати,
Проклинала довго ката-супостата.

Гей!

* Templum unum — єдина церква (лат.).

Є р е м і я

(регоче)

Люблю, коли горить-палає,

Коли голота подихає...

То ти такої... Взять старого

Та на конюшіні збити в кров.

Кобзарів поводир скинув з себе запинало, і всі побачили, що це Іскра.

І с к р а

(вийняв шаблю)

Зажди-но, князю, за тобою

Вже Остринина син прийшов!

Є р е м і я

(теж ухопився за шаблю)

Зітліли батька твого кості

Десь у вигнанні в чужині.

І с к р а

З тим я й прийшов до князя в гості,

Щоби сплатити борг вповні!

Та ще голубок цих звільнити

Від хтивих слуг його неситих.

Хіба для того я, Оксано,

Тебе з гарему визволяв,

Щоб в найми ти пішла до пана?

Є р е м і я

Гей, слуги, хто його впускав?

І с к р а

Тебе я міг би заколоти,

Та мушу зараз клятву взять,

Що не посміє князь ніколи

Козачок наших зачіпать.

Є р е м і я

Сторожо, взять його як стій!

І с к р а

Дівчата, Полов'ян, мерщій

Додому їдьте! Гей, за мною!

І щоб сюди ані ногою —
В гніздо гадюче!

Прикриваючи дівчат і Полов'яна, Іскра виходить. За ним
неохоче, вклонившись Грізельді та Єремії, йде Гриць.

П а н В л а д е к

Я зразу радив: гнать їх геть!

Отих схизматів, псів лукавих...

П е р ш а п а н і

Це з тих козачок, що ідуть на смерть,

З панів своїх здирають златоглави...

Голота нині писок підійма,

Кричить усюди про козацьку славу,

Якої, проше панства, ніц нема!

Є р е м і я

О кодро Бутів, Наливаїв,

Лукавих хлопів, бунтарів!

Вогнем і мечем всіх скараю,

Щоб рід і плід ваш перетлів!

П а н с т в о

Вогнем і мечем! Так, вогнем і мечем!

Нараз відчиняються двері, до зали вбігає гонець. Усі погляди звертаються до нього. Напружена пауза.

Г о н е ц ь

Пресвітлий князю! Я несу біду.

Там ваші хлопви скирти підпалили,

Фільварки й стайні... Кинули оселі

Й на Запороги рушили...

Є р е м і я

Ох, пся кров!

Г о н е ц ь

У загін до Хмеля!

За вікном княжого палацу палахкотить заграва.

Картина перша

Великий майдан у Полтаві. В центрі — соборна церква, дзвіниця якої збереглася і досі, справа — торгова площа. Звучить мелодія пісні Марусі Чурай «Засвіт встали козаченьки в похід з полуночі...». На майдан сходяться звідусіль городяни, робітний люд, ремісники, поспільство, будники, нетяги. І в а н І с к р а читає універсал Богдана Хмельницького, звернений до народу.

І с к р а. «Гей, люди! Доки ми будемо терпіти знущання панської шляхти? Чи не пора нам взятися за зброю і своїми руками здобувати козацькі вольності?!» Чи всі чули прочитаний мною універсал?

Г о л о с и. Всі чули. Ми готові постояти за свою волю, за віру свою православну, за свою материзну!

І с к р а

Богдан на бій нас закликає.
Гей, піднімайте всіх людей,
Хай по домівках не чекають,
Нехай до Січі вирушають,
Настане шляхті судний день!

К о з а к Б і д а

У шляхти військо кварцяне,
Ландскнехти наймані, рейтари.
Що ж, голіруч на них ударить?
Тут треба б порохом, вогнем.

І с к р а

Знайдемо чим, була б охота.
Хапає бердиші голота,
А чом не зброя і тесак,
Козацька шабля й сагайдак?

П о с п о л и т и й

Поругана святая віра,
Народ в чужинському ярмі,

Та посполиті вже й самі
Підносять судную сокиру.
Волинь — як порох. Кривоніс
Поділля вже підняв на пана,
На кожну шаблю сотня кіс —
То й вийде військо непогане!

Г о л о с У к р а ї н и

І задзвеніли на Україні бандури й кобзи голосні,
Над городи і води сині знялися вольності пісні.
Ішли до Січі напівголі, в ведмежих шкурах лугарі.
Мечі кували в чистім полі з плугів і кіс плугатарі.
Ішли, панами люто биті, прості, нужденні посполиті,
Кому і чинші, і побори пани придумали на горе.
Втікали слуги дворові, ремісники і майстрові.
Йшли запорожці піші, кінні, лишивши житла зимові,
Йшли козаки городові. І зашумів, як море синє,
Великий Луг на Україні.

Серед козаків, що вирушають у похід, Гриць і його батько.
Гриць прощається з матір'ю. Мати підштовхує до нього Г а н н у, яку хоче одружити з Грицем.

Б о б р е н ч и х а

Оце та дівчина, яка тебе кохає,
Яку ти мусиш згадувати в січі
І берегти своє життя для неї...

Г а н н а

Тобі так личить одяг козака.
Прийми ж від мене, Грицю, це сідельце,
Яке я вишивала уночі,
Щоб шлях твій у поході був легким.

Г р и ц ь

О, дякую, Ганнусю. Бачу я —
Ти вишила сідельце щирим злотом.

П е т р о Б о б р е н к о

Зроблю я з нього, жінко, козака,
Щоб, як і батько, в битвах був скажений.

Б о б р е н ч и х а

Такого хлопця ти береш від мене,
Ти краще, Петре, бережи синка...

Гриць поцілував матір, обняв Ганну і поспішив туди, де стоїть
Чураїха з дочкою. На майдані все голосніше лунає Мару-
русина пісня:

Засвіт встали козаченьки
В похід з полуночі.
Заплакала Марусенька
Свої карі очі...

Г р и ц ь (до Марусі)

Недавно ж так ти склала пісню цю,
А вже її співає вся Україна.

М а р у с я

Іди ж, мій голубе, на цей великий бій,
Та повертайсь звиятцем із походу.
І пам'ятай: коли б тебе спіткала
Біда найбільша, я не відступлюсь.
Сліди твої кохані обцілую
І буду ждять обранця день і ніч,
Хоч би війнула в коси сивина.

Г р и ц ь

Прощай, кохана. Кажуть, ця війна
Не одного звиятця в чистім полі
В козацькую могилу покладе.
Так тяжко розлучатися тоді,
Коли кохання наше у зеніті...

М а р у с я

Я вірю: ще зустрінемося ми,
Одружимося і будем жить в любові,
А наші діти вольними зростуть.
Коли б не віра ця, нащо б тоді ви
У руки зброю брали та ішли
У цей похід великий за Богданом!
Візьми цю хусточку. Я вишила калину,
Як символ волі нені — України.

Признаюсь, Грицю, хтіла я тобі
Віддати шаблю батькову звитяжну,
Та тільки мати чомусь захотіла
Її віддати Іскрі...

Г р и ц ь

То нічого...

Я маю іншу, ту, що мій татусь
Колись відбив у турка під Синопом.

Змахнувши шаблюкою, Гриць цілує Марусю і вливається в ряди
козацького війська, яке співає пісню:

— Гей ви, запорожці, гей ви, молодії,
Де ж ваші жупани?

— Ой наші жупани позносили пани,
Самі не пропали.

— Гей ви, запорожці, гей ви, молодії,
Ой де ж ваші списи?

— Ой наші списи у пана у стрісі,
Самі ми у лісі.

«Військо йде, хоруговки мають», — заспівав старий кобзар услід
козакам. Заквилили, заплакали матері, проводжаючи синів у
похід. Повз натовп, де стоїть і Маруся з матір'ю, проїздить
значковий І в а н І с к р а. Побачивши Чураїху з дочкою, він
підійшов до них, обняв Марусю, як сестру.

І с к р а

Спасибі, зоре ясна, за пісні,
Які нас проводжають у походи,
І пам'ятай, що є такий Іван,
Який за тебе у вогонь і в воду...

М а р у с я

Прощай, Іванку, хай тобі щастить.

С о л о м і я

Зажди, Іване, хочу я тобі
Козацьку шаблю дати для звитяги.
(Біжить у хату, виносить шаблю Гордія Чурая).
Прийми від мене шаблю цю в похід,
Вона служила вірно Чураєві.

Нехай незраджена вона іде на бій
Із тими, хто неволить Україну!

Іскра

(з вдячністю цілує шаблю)

Заіржавіла й пощербилася ти,
Та заблищиш тепер в новім поході.
Спасибі, мамо! Славу Чурая
Вона підійме знов на гостре лезо!
Прощайте, любі, я ще вернусь...
(Виходить).

Маруся

Чому не Грицеві ти шаблю віддала?

Соломія

Не та у Гриця вдача, щоб вручати
Йому звитяжця шаблю. Іскра Іван,
Рішучий завжди в діях і правдивий,
Окропить кров'ю шаблю Чурая,
Пощерблену турецьким ятаганом.

Вслід козакам звучить народна пісня «Розлилися круті бережечки».

Гей, у лузі червона калина,
Гей, гей, похилилася.
Чогось наша славна Україна,
Гей, гей, засмутилася.
А ми тую червону калину,
Гей, гей, та й піднімемо,
А ми ж нашу славну Україну,
Гей, гей, та й розвеселимо.

Картина друга

Малолюдні вулиці Полтави. Здається, в місті лишилися тільки жінки, старі та малі. Хата Марусі. Мати тче полтавський барвистий рушник. Маруся допомагає їй.

Соломія

Тчи, доню, рушники. Можливо, станеш
На рушники ці з Грицем. Хоч радніш
Хотіла бачити тебе я за Іваном,
За Острияниці сином. Долі ваші
Занадто схожі, й він тебе кохає.

Маруся

Ні вісточки від Гриця, ні слівця...
О, як болить моя душа по ньому!
Чи обпалив ти, орле, крила громом,
Що не прислав за цілий рік гінця?

Соломія

Вже й кобзарі щось зрідка до Полтави
Приходять, доню. Це ж їден забрів.
І все співав старий про нову славу
І перемоги наших козаків.

Маруся

І де ж було це, мамо?

Соломія

На базарі.

Маруся

Я збігаю. А може, він мені
Розкаже щось про Гриця?

Соломія

Очі карі

Ти виплакала, доню, за ці дні.

Маруся хутко зодягається, біжить на полтавський ринок.
На вигоні багато старців і юродивих з простягнутими руками.
Серед них ворожка Верона.

Ворожка

Це ти, чорнява. Хочеш — погадаю?

Маруся боязко простягає руку.

Ой розійшлися вдаль твої шляхи.
Тобі дорога падає безкрая.
Вогонь, і битви, й чорні порохи.
А поруч два валети. Цей білявий
Тебе кохає міцно. А при тім
Все зрада чорна й нагла смерть лягає...

В о р о ж к а взяла гроші і хутко зникла.

М а р у с я

Коханий Грицю! Може, над твоїм,
Над білим тілом коршак чорнокрилий
Шугає люто... Мо', орел-могильник
Твої козацькі очі розклював?

Підходить до кобзаря Полов'яна, навколо якого
зібралось багато люду.

К о б з а р

Вже Хмель на Жовтих Водах переміг...
Шляхетських гетьманів козацтво полонило
Під Корсунем... Тепер на сто доріг
Ген розлилась народу грізна сила.

М а р у с я

Скажіть, дідусю, не стрічався вам
Бобренко Гриць у тім поході дальнім?

К о б з а р

О донечко хороша, де вже там
Знайти коханого в побоїщі печальнім...

М а р у с я

Куди ж тепер вам, діду, ляже шлях?

К о б з а р

До Києва... А там — туди, де битви
Гримлять шалені.

М а р у с я

Хочу я молитву
Послать до господа за Гриця. А в піснях

Кобзарських я кохаюся ще змалу.
Візьміть мене з собою в мандри ті...

К о б з а р

О, не давайсь любові на поталу!

М а р у с я

Можливо, в Києві оті місця святі
Мене розрадіть... Більш не маю сили
Сидіти в бездіяльності і ждати.

К о б з а р

Не легко зараз, донечко, кохать,
Коли ростуть козацькії могили,
Та якщо так вже хочеш,
То ходімо...

Картина третя

Світає. Маруся з кобзарем Полов'яном заходить у Київ. Горить на сонці золотом древня Софія. Народ святкує свою перемогу. Прямо на вулицях на багаттях смажаться барани. Викотивши барила з вином, козаки п'ють, танцюють, співають пісень.

К о з а к Б і д а

(черпаком розливає вино)

За нашу воленьку змагались ми разóm...

Ану ж до мене, будники, нетяги

І козаки, що не хилили стяги!

Я пригощаю вас усіх вином.

К и я н и

Визвольникам велика честь і слава,

А Іскрі-Острянину — ще й уклін,

Що від панів і підпанків лукавих

Робітний люд поміг звільнити він.

Доки кружляють келихи з вином, з правого боку кону з'являються кобзар Полов'ян з Марусею.

Маруся

(захоплено)

Який же гарний Київ златоглавий,
Як дзвони б'ють і сяє все навкруг!

Кобзар

Вже й тут козацькі батави

Братів звільнили від наруг.

(Зупиняється біля костюлу, хреститься).

Отут, Марусю, церква православна

Колись стояла. Воевода взяв

Ту церкву православну зруйнував,

Костюл поставив. Єзуїтські жала

Затруюють вже й православний люд.

Іскра

(як і все козацьке товариство, не помічає ще Марусі і кобзаря)

Дивіться, хлопці, розум не пропийте.

Нелегко перемога нам далась.

Козак Біда

Ви гляньте, пан! Мерщій його добийте,

Щоб нечисть ця ще більш не розвелась!

Чекайте-но... Його я упізнав...

Мій пан... Та я ж на Запороги

Від нього втік! Ану ж бо падай в ноги!

Це ж ти у мене землю всю забрав!

Посполитий

Тягни його скоріше до Дніпра!

Нехай панок сей раків погодує.

Панок

Мої брати, стараєтесь ви всує...

Я ж православний пан... Ну їй же прі!

Козак Біда

А, православний?.. Та мені все'дно,

Чи наша, а чи їхня в тебе віра.

І с к р а

Отож козацький суд виносить вирок:
На шию камінь — і пустить на дно!

Гуртом вони тягнуть панка до Дніпра.

М а р у с я

Вже вигнали із міста ворогів...

К о б з а р

Он глянь, як пана поспільство купає,
У річку кинули.

Козак Біда

Нехай, собака, знає,
Як шкуру драть із наших бідаків.
(Помітивши Полов'яна з Марусею).
Гей, Полов'яне! Звідки взявся ти?
А що ото за дівчина вродлива?
Очам не вірю... Се — полтавське диво,
Маруся Чураївна. Підійди,
Насиплю я тобі вина, піснярко.
Та заспівай заупокій панам.

Тут бій кипів! Було там шляхті жарко,
А нині вже привілля козакам!

Іскра

Здорова будь, Марусю...

Маруся

Йванку, ти?

Іскра

Ти не зважай, що я аж чорний з бою!

Не знав же я, що стрінусь тут з тобою...

Маруся

Були ви завжди з Грицем як брати...

Де він?

Козаки

Се Чураївна? Гей, хвала, хвала

Тобі за всі пісні, які складала...

Маруся

(знову до Іскри)

Скажи, де Гриць? Я скрізь його шукала,

Та досі навіть сліду не знайшла.

Козак Біда

Бобренко Гриць? В одному із боїв,—

Така була там січа, веремія,—

Злетів з коня... І захопив його

Жовнір із війська князя Єремії.

Маруся

То Гриць живий... Мамаю, дорогий,

То, може, якимось можна б і звільнити,

Наліг вночі зробити і відбити...

Козак Біда

О, це, Марусю, може лиш старший!

Маруся

А хто ж старший?

Козак Біда

Та ж Іскра, Острянин,

Чи батько Гриця, славний дід Бобренко.

Маруся

Життя у вас — кривава борозенка.

Чи ж знає батько, що в полоні син?

Козак Біда

Можливо, й знає.

Маруся

Я знайду його!

Іскра

Марусю, люба, вже утік

За Збруч триклятий Єремія.

Звільнили ми преславний Київ,

Я б Гриця визволив, коб міг,

Але ж мала на те надія.

Вбігає посполитий.

Посполитий

Гей, козаки... Вернувсь Ярема

Знов у Немирів. Кров тече!

«Мордуйте хлопів, хай пече!» —

Волає всюди той тюрема.

Іскра

Сурмаче, всіх в похід скликай!

Всі на Немирів! У дорогу!

Ти ж, Полов'яне, йди й благай

У Кривоноса нам підмоги.

Щоб він повірив, ось візьми

Секретний лист мій, Полов'яне...

(Скоро написав листа, віддав).

А ти, Марусю? Челядь п'яна

Розправу чинить над людьми...

Маруся

Я теж піду із ним і, може,

Знайду десь Грицеві сліди...

Іскра

Що ж, прощайте!

Козак Біда

Крий вас боже!

Іскра

Ти ж бережи себе, гляди!

Маруся і Полов'ян виходять.

Мерщій лаштуйтеся у похід!

Гей, сурмачі, в суремки грайте,

Усіх в батави поскликайте,

Щоб від Яреми зник і слід!

Військо збирається в похід. За лаштунками звучить пісня кобзаря: «Чорна рілля заорана і кулями засіяна, білим тілом зволочена і кровію сполочена. Гей-гей!...»

Затемнення

Картина четверта

Маєтність Вишневецького в Немирові. Козаки вигнали князя і його надвірне військо з Немирова, та він вернувся назад із Вишневця, куди відвозив свою дружину, відбив місто і жорстоко розправився з повстанцями. Князь сидить у глибокій задумі, похиливши голову.

Єремія

Я взяв Немирів. Посадив

Сто лайдаків на палі... Ну і що ж?

А сам в облозі, мов заклятий вовк.

Що діяти? Як вирватись? Куди?

З вулиці доноситься лемент. То гайдуки князя розправляються з повстанцями. Вишневецький підходить до вікна.

Мордуйте хлопів! Хай пече!

Щоб відчували, що вмирають.

Та не жалійте цих малят —

В казан! Хай гинуть із батьками!

Обріжте коси у дівчат,

Смолою обіллить і псами
Зацькуйте їх... Хай пам'ятають,
Як повставати на панів!

Княжі гайдуки вводять закривавленого Полов'яна.

Г а й д у к

Ось, князю, бранець. Полов'ян.
(Штовхає Полов'яна князеві під ноги).

Є р е м і я

Невже це він? О проклятуще зілля!
Як ти забрався аж сюди?

К о б з а р

Криваве влаштував весілля
Ти нам, Яремко. Жди біди!
Як ти, котрий запродав віру,
Свою ойчизну, ще живеш?

Є р е м і я

Мовчи, схизмате! Взять псявіру!
На палі в мене ти помреш!

К о б з а р

Ну що ж, помру... Усі вмирають...
Хай князь дозволить, я йому
Останню пісню заспіваю.

Є р е м і я

Ні, пісня та вже ні к чому!

К о б з а р

А от послухай, це про тебе...

Полов'ян знімає з плеча кобзу, співає. Заінтригований Єремія слухає.

В Цареградї на риночку
Та п'є Байда мед-горілочку;
Ой п'є Байда не день, не два,
Не одну нічку, та й не годиничку...
Ой крикнув цар на свої гайдуки:
«Візьміть Байду добре в руки,

Візьміть Байду ізв'яжіте,
На гак ребром зачепіте!»
Ой висить Байда та й гадає,
Та на свого щюру поглядає:
«Ой щуро ж мій молодесенький,
Подай мені лучок та тугесенький...»
Ой був же я Байда, Байда Вишневецький,
Добрий козаченько, хлопець молодецький.
А тепер з'явився в тім роду Ярема,
Що його прозвали козаки тюрема...»
Ой як Байда встрілив — то Ярему вцілив.
Гей прийми, Яремо, краще смерть-відраду
За свою жорстокість і за чорну зраду!..

Єремія обриває пісню. Кобзар хитро сміється.

Є р е м і я
То ти такої?.. Гайдуки,
Тягніть на палю! Хай конає...
К о б з а р
Доріг для відступу немає,
У пастку трапив ти таки...

Є р е м і я
Ти скажеш все: і де повстанці
І чий ти будеш посланець!
К о б з а р
Все марно, вовче-сіроманцю,
Я сміло стріну свій кінець.

Вишневецький киває гайдукам. Ті тягнуть кобзаря в катівню.

Є р е м і я
(зупиняє їх)
А хочеш, послужи мені —
І будеш в золоті ходити,
Разом із князем їсти й пити,
Складати нам свої пісні!

(Вкрадливо)

Ти міг би нам вказать дорогу,
Де найслабкіше місце в них?

К о б з а р

Ти ось об чім? Спитай у бога!
А мій одвіт — хіба що сміх.
(Полов'ян сміється. Нараз уриває сміх).
Доріг для відступу нема
Тобі, Яремко, я клянуся...

Г а й д у к

З ним говорити задарма...

Є р е м і я

Е ні, стривай. Свого доб'юся!
То ти не скажеш?

К о б з а р

Ні слівця!

Є р е м і я

Подумай лиш!
(Полов'ян заперечливо киває головою).
Ведіть до ката!

Він ще повисе, пес проклятий,
Свого діждеться рішенця.

Гайдуки тягнуть Полов'яна до сусіднього покою. Раптом відчиняються двері і до зали входить жовнір з придворної охорони Вишневецького. Всі обертаються до нього. Гайдуки ведуть Гриця.

Ж о в н і р

Ясновельможний князю! Знов-таки
Наш табір оточили козаки...
Якийсь Бобренко, нібито хорунжий,
Прислав гінця і просить обмінять
На шляхтича його синка... Недужий
Лежить старий!

Є р е м і я

Негайно розстрілять
Того синка! І обміни — до біса!

Гриць
(кидається до Вишневецького)
Звільніть мене!

Єремія
Шапку геть, холопе!
Кому сказав я, шапку геть! Лайдак!

Гриць
Вельможний князю! Я таки козак!
Знімають шапку в нас із головою!

Єремія
Ти хочеш з головою? Добре, я
Твоє бажання дуже скоро вволю!
Ну що? Здобув ти землю собі й волю?
Де ділася та дівчина твоя?
Побрались ви чи ні?

Гриць
Не встигли...

Єремія
Ех, голота!
Чому ж би то?

Гриць
Бо мусив йти у бій.

Єремія
Чи не казав я у Лубнах тобі,
Що битви ваші — то одна марнота!
Дурні! Сліпці! Чого забагли раптом?
На кого руку збройну підняли?
Хто ви такі? Підніжки короля!
Чого ж пішли, мов барани, до Хмеля?
Всіх бунтарів — на палю!

Жовнір
Що ж, передам...
Гайдуки виводять Гриця.

Є р е м і я

(щось пригадавши, зупиняє жовніра)

Стривай! Оцей козак?

Хорунжого Бобренка, значить, син,

Це він в Лубни до мене приїздив

Й назвався нареченим Чураївни?

К о б з а р

Ну, звісно, той! Бобренко в нас один!

Є р е м і я

А цей ще тут і досі пашекує!

Тягніть його на дибу! Сто проклять!

Введіть сюди Бобренка! Хай почує,

Яке він пекло має тут прийнять!

К о б з а р

Та ти, Яремо, вельми не радій,

Полтавських хлопців хитрістю не взяти.

Хоч на шматки січи нас, лютий кате,

Ми добре знаєм хижий норів твій!

Гайдуки поквалливо виводять кобзаря. Протягом дальшої дії з сусіднього покою, що править за катівню, чуються крики і придушений стогін Полов'яна.

Є р е м і я

Брехня, брехня, зятятий лиходію!

Ярема ще у дурнях не бував.

Жовнір вводить Г р и ц я. Гриць прислухається до стогону, що лунає з катівні.

Ну що, холопе, ти хоч розумієш,

Що марно ти зі мною воював?

Г р и ц я

Батьки були в нас вольними, як вітер!

Є р е м і я

Не вольними, а дикими, як степ!

А ваші битви — то дурний вертеп.

Тепер же нерозумні козаки

Не турків, а своїх панів воюють,

Забувши те, що дав їм залюбки
Король реєстр, а в руки — збую!
Гриць
Звели реєстр до сміху! Відняли
Козацькі вольності...
Під серцем запеклося!

Єремія
Чи ж ви самі не бачите безглуздя
Тих безкінечних битов і повстань?
Немов бики, йдете на бій кривавий
І трупами вкриваєте поля!
А що ж за те ви маєте, скажи?
Які свободи? Розкоші які?

Гриць
Поки що тільки рани, та руїну,
Та трупами засіяну Україну...

Єремія
Самі ж бо винні, що залито
Повстанців кровію поля...
Служили б Речі Посполитій,
То мали б ласку короля,
Скажім, як я...

Гриць стоїть мовчки з похнюпленою головою.

Єремія
(грізно)
А втім, дарма. Тобі вже ні до чого
Мої слова...

Гриць
Що, що сказали ви?

Єремія
Готуйсь до смерті!

Гриць
(вжахнувшись)
Але ж від батька мого
Був посланець...

Гриць

І звільните?

Єремія

Обов'язково!

Гриць

(після хвилинного вагання)

Ну що ж! Скажу вам наостанку:

Мій пораді віри йміть!

Не слід вам пильнувати ранку,

Із полуночі в путь ідіть!

Там у яру, за межиріччям,

Стоїть залога потайна.

Ви тільки пугачем покличете —

На вас не кинеться вона.

Лиш так ви візьмете раптово

Козацький табір... тільки так!

Єремія

(кидає йому гаманець з грішми)

Ось — золотий за кожне слово.

А ти іще мовчав, дивак!

Гриць

Але ж, мій князю...

Єремія

Твою долю

Я допильную до кінця —

Усі твої бажання вволю!

Агей, покличете там гінця!..

Гайдук вводить гінця.

Нехай пропустить вас сторожа...

Ви козака цього візьміть

Змінняйте в таборі ворожим

На пана Пінського...

Гайдук наближається до Гриця.

Заждіть!

Щоб добре бранця пильнували!

Сей хлоп — то є Корони син!
Ми всі б тут голови поклали,
Якби не допоміг нам він.

Гайдук виводить Гриця за двері. Вишневецький дивиться услід, потім нестримно регоче. З сусіднього покою гайдуки витягують Полов'яна.

Єремія

Це знову ти? Ну що, злодюго?
Здиhaєш вже... А міг би жить...

Кобзар

(конаючи у муках)
Я чув усе... Ох ти, катюго...
Ти здатен й чорта спокусить.

Єремія

А ти ж як думав, пес лихий?
Тепер я вислизну з облоги...
(Виймає з піхов меч).
У путь! До зброї! Гей, мерщій!
Далекі ляжуть нам дороги...

Затемнення

Картина п'ята

Козацький табір під Немировим. Довкола мур із возів, надійний захисток від раптового нападу ворога. На одному возі лежить поранений Петро Бобренко. Біля нього — Маруся. У глибині сцени — Гриць.

Петро Бобренко

Дістав я рану, ще й тяжку,
В Полтаву їхать доведеться.
Слабим я став. Та добре йдеться,
На старість маю я дочку.
Пройшла Україну з краю в край,
Знайшла мене на полі бою,

Сказала: «Батьку, виручай!» —

І розпрощався ти з бідюю.

Гриць

Так, тату, так... Якби не ви,
Я б вже давно конав на палі
А чи позбувся голови...

Маруся

А я у ночі недоспалі

Так тяжко мучилася... Боже...

Тепер за Полов'яном плачу.

Невже старого не побачу?

Гриць

Йому ніхто вже не допоможе.

Сам бачив, як загинув дід,

Не зніси ті пекельні муки.

Йому палили ноги й руки,

До смерті він тримавсь як слід...

Входить Іван Іскра. Він, видно, з дороги — жупан вкритий
пилюгою, на обличчі втома.

Іскра

Ну ось і все. Бійці наготові!

Лиш клич подам — Немирів упаде.

Пролив Ярема вже немало крові,—

Тепер уп'ється сам...

Козак Біда

Не підведе

Тебе козацькая ватага...

Оце б горілки а чи браги,

Щоб трохи горло промочить.

Іскра

Ти ж край свій взявся боронить...

Козак Біда

А що ж, коли воно — кортить...

Гриць

Вже потерпів би ти, Мамаю...

Козак Біда

Та мушу... Що ж робити маю?

Іскра

Ждуть січі нас у чистім полі,

Аж доки не здобудем волі.

Петро Бобренко

А дідько взяв би кляту рану!

Я вже не зможу воювать.

Ти ж, Грицю, поцілуй кохану

І знов збирайсь на вражу рать...

Іскра

(до Марусі)

Спасибі, сестро. В лютий час

Ти все ж знайшла мої загони.

Тобі б лишитися між нас,

Та на війні свої закони.

Вертайсь додому...

Маруся

Йванку, ти,

Я знаю, лицар смілий, дужий!

Тож будьте з Грицем мов брати,

Нехай народу він послужить.

Іскра

Ти просиш слізю... І кого?

Та я за тебе...

(Махнув рукою).

Добре, буду...

Повір, довіку не забуду

Прохання щирого твого.

Маруся вклоняється Іванові. Стогнучи від болю, старий Бобренко злазить з воза.

Петро Бобренко

Ну геть негодним я зробився.

Коб не плече, іще б побився

З лихим Яремою стим...

Ану візьми там на візку
Барильце, сину...

Гриць дістає з воза барило. Наливає батькові. Той п'є.

Ну й проклята,
За саму душу узяла
І відпустила люті болі...

Іскра

(підносить свій келих)
За те, щоб ця земля цвіла
І ворог трупом ліг у полі.

Козак Біда

(хильнувши ї собі горілки)
Добра бісова горілка,
А тепер би ще дівка
Чи шинкарка у шинку...
Дайте ще по келешку.
(Співаючи, пританцьовує).

Петро Бобренко

Ех, жаль, немає Северина!
Ще б не такої заспівав...

Гриць

Загинув наш кобзар, загинув...
За волю голову поклав.

Пауза. Маруся тихо починає пісню «Козака несуть».
До неї приєднується решта. В міру того, як спів лунає
дужче, надворі темніє, і тільки двоє, освітлені місячним
промінням, вирізняються з темряви.

Гриць

Моя визвольниця ти люба,
Дозволь тебе хоч приголубить,
Бо на світанку проведем
Тебе із батьком до Полтави...
І знову підуть в бій батави,
І знову битви день за днем.

Маруся

Ну що ж, така козацька доля,
Такий одвічний наш закон...

Гриць

Як поламать батьків покон,
Вже краще вмерти серед поля!

Маруся

Не треба, Грицю. Пригорнися,
Свою Марусю обніми...
Мені ти так тривожно снився,
А бач, які щасливі ми...

Гриць

(обіймає її, цілує)

Ти пахнеш травами... П'янка,
Аж ніби грішна в тебе врода.
Моя ти горличко, ще зроду
Так не п'янило козака.

Маруся схиляє голову Грицеві на плече. Тиша. Десь заспівали треті півні. Гриць нараз мов прокидається, підходить до воза, де лежить Петро Бобренко.

Вставайте, тату. В путь збирайтесь.
Та ні хвилиночки не гайтеся,
Бо раптом може грянуть бій.

Петро Бобренко

Спасибі, синку мій, тобі,
Що розбудив... А де ж Маруся?

Маруся

Я осьде, батьку. Уберуся,
І рушимо в далеку путь.

Входить Іскра. Він, очевидячки, не стуляв очей, але тримається твердо й рішуче.

Іскра

Гадаю, квапитись не слід.
Стіна на небі ще не встала...

Гриць

Ні, ні! Дорога їм чимала,
А ще ж попереду об'їзд.

Поправляє солому на возі. Іван Іскра підходить до старого Бобренка.

Іскра

Тоді прощайте. Уклоніться
Від нас полтавцям... Проведи
Ти, Грицю, їх хоча б до брами.
(Обнімається з Бобренком, потім наближається до Марусі. Та обняла його, поцілувала).

Петро Бобренко

Дивіться ж, бийтесь так з панами,
Щоб не верталися сюди.

Віз рушає. Іскра скидає шапку, махає нею вслід. Враз за лаштунками почувся тупіт коня, чийсь тривожний голос.

Вершник

(за лаштунками)
Де Іскра? Браття, Іскра де?

Потім вершник з'являється на сцені.

Вершник

Іване, зрада! У яру
Зі логу вибито. Узято
Армату в Чорному бору...

Іскра

Що? У яру за межиріччям?

Вершник

Авжеж. Туди потрапив я
Годину тому. А звідтіть...
Утік Ярема...

Знеможений, падає додолу. Іскра стоїть, не ладен збагнути того, що сталося.

Затемнення

ДІЯ ТРЕТЯ

Картина перша

Молодь зібралася на вулиці, біля церкви. Дівчата виглядають козаків Полтавського полку, які групами повертаються з походу. Звучить Марусина пісня «Віють вітри, віють буйні». Оксана перша помітила Гриця Бобренка в супроводі кількох козаків. Він у святковому кунтуші з червоної китайки, з шаблею при боці.

Оксана

Ой, Гриць Бобренко їде... Разом з ним
Полтавські хлопці кониками грають.
Біжу, скажу Марусі, хай вона
Стрічає милого, що їде із походу.

Перша дівчина

Здоров був, Грицю. Чи не впізнаєш?
Їдеш собі повз нас і не вклонився.

Гриць

А я це на Полтаву задивився..
Прегарне місто. Де таке знайдеш!

З Марусиного двору, пов'язуючи на ходу хустку, вибігла Маруся з матір'ю, за ними Оксана.

Маруся

(зупинилася в нерішучості)
Який ти пишний, Грицю! Слава богу,
Що я дождалася цієї стрічі.
Чом не писав? Я ж так листів чекала!

Гриць

Хіба в тих бойовищах до листів?..
Зазнав біди під самим Берестечком.
Радий, що в бойовищі уцілів
І повернувся до рідної Полтави.

Оксана

А Йванко скоро вернеться, не знаєш?

Гриць

Зізнайся, Оксано, ти його кохаєш?

О к с а н а

Та він закоханий у іншу, бачу я...
Можливо, це Марусенька твоя...

О л е н а Б о б р е н ч и х а побачила з-за паркану Гриця, вибігла йому назустріч.

Б о б р е н ч и х а

Мій соколе! О слава тобі, боже,
Що батько наш діждавсь свого сінка.
Ще відтоді, як привезла Маруся
Його із битви хворого додому,
Очуняти не може він від ран.
(Обіймає сина).
Ходи мерщій до хати...

Г р и ц ь

Приходь, Марусю.

М а р у с я

Зараз прибіжу,
Ось тільки зодягнуся у святкове.

Гриць з матір'ю заходять до світлиці. Батько напівсидить на ліжку. Вигляд у нього хворобливий. Погляд сумний.

Г р и ц ь

Добридень в хату. Батечку, прости,
Що я тебе раніш не зміг провідать.
(Цілує батька).

Б о б р е н ч и х а

Ой падоньку! А вдома ж в нас нема
Ні сиченого меду, ні горілки!
Учора вийшли геть. Піду позичу
Хоч трохи у Мартина Пушкаря.

П е т р о Б о б р е н к о

Чим же похвалишся сьогодні, сину, ти?

Г р и ц ь

Під Берестечком, батьку, ми розбіглись
Від ворога, неначе миші ті,
Бо полонив Хмельницького там хан...

Петро Бобренко
Таку приніс ти, сину, перемогу?..

Гриць
В нас вимагала шляхта видать їм
Хмельницького. За те горою стали
Полковники і Криса і Гладкий.

Петро Бобренко
І ви б зробили це?

Гриць
Я так, як всі...
Спротивились Богун і Джелалій.
Вони кричали: се ганебна зрада.
Це й врятувало Хмеля... Але нам
Зазнать немало лиха довелось.
Я з Крисою в посольстві опинивсь,
Щоб з шляхтою вести переговори.
Полковник Криса добре зна латинь,
З панами скоро зміг порозумітись.
Тепер я знову відпускний козак.

Петро Бобренко
Все просто в тебе вийшло, далєбі.
То видать ви Хмельницького готові,
То ти в посольстві раптом. З чого б це?
Хто з тих панів тебе опікував?
Чи не Ярема часом?

Гриць
Попри все,
Ненависті до мене він не має.
В Немирові я бачився із ним...
Він обіцяв у всім мені сприяти
І піклувавсь, немовби я рідня.

Петро Бобренко
То ти такий! Чому ж тоді ти, Грицьку,
Не розповів усе мені по правді?

Гриць

Ні з ким тепер не хочу всюєать.
На ту війну й арканом не затягнуть.
Ось маю, батьку, трохи грошеньт,
Куплю землі, хазяйнувати буду.

Петро Бобренко

А звідки в тебе гроші? На війні
Їх можна хіба щó награбувати.
Скажи мені, Грицьку, а чи нсма
На совісті твоїй якоїсь плями,
Котра б тебе труїла день і ніч,
Ні спати, ані жити не давала?

Гриць

Чого це ви надумали спитати?

Петро Бобренко

Не зрадив ти нікого із своїх?
Не запродав свого батька справу?

Гриць

Та певне, що такого не було.

Петро Бобренко

Ти, мо', й крижем би згодивсь поклястись?

Гриць

Навіщо та клятьба? Про що йде мова?

Петро Бобренко

Як трапив ти до князя Єремїї,
Стрічав там Северина, кобзаря?

Гриць

Стрічав, але вже мертвим, тату!

Петро Бобренко

Так знай!.. Він ще не мертвим був!
Він зраду твою бачив, супостате,
І чув ганебну змову твою з катом,
Із князем Вишневецьким...

Гриць

Се наклеп!

Петро Бобренко

Ось лист від Полов'яна із неволі,
Його я почерк знаю так, як свій.

Гриць

Ну ж дайте почитаю, що за лист...
(Читає).

Петро Бобренко

Тепер я знаю, чому так раптово
Залогу нашу знищено було.
І ти, зробивши це ганебне зло,
Посмів ще повернутися додому?

Гриць

Цього листа ніхто ще не читав?

Петро Бобренко

Гадаєш, легко винести на люди
Ту вість страшну, що в тебе зрадник син?

Гриць

Якщо в темниці й нині Северин,
То, значить, знать про це ніхто не буде.
Я вирішив, що одружусь на Галі...
З Марусею загубиш навіть те,
Чого зумів у битві досягнути.
Коли б вона колись не повелась
Так гордо й неприступно в Єремії,
Можливо б, ошчасливив він мене,
І я б давно був між панами паном.

Петро Бобренко

То ти такий... Тоді я краще сам
Тебе за підлу ницість зарубаю!

Знімає з стіни шаблю, кидається на Гриця і тут же падає
непритомним. У світлицю вбігає Маруся.

Маруся

Коханий мій, що сталось тут, скажи!
А що із батьком? І чому в руках
У нього шабля?

Гриць

Все у битви рветься,
Але ж здоров'я в нього вже чортма.

Входить мати Гриця з групою жінок, серед них Ганна і ворожка. Бобренчиха голосить, припадає до чоловіка.

Бобренчиха

О боже мій, що сталося з Петром?
Невже від радості, що син вернувся додому,
В старого серце хворее пірвалось?
(Підбігає до ворожки).

Врятуй Петра, прошу тебе, Вероно,
І я тебе за це озолочу...

Гриць

Давайте швидше батька покладем
На ліжко, мамо... Ой, який гарячий.
(Несуть на ліжко).

Ворожка

Усіх прошу, виходьте з хати геть
І відчиняйте навстіж вікна й двері...

Всі виходять, ворожка намочила рушника, поклала на голову і на серце старому. Бобренко розплющує очі.

Бобренко

Це ти, Вероно... Завжди у біді
Петрові ти, сердешна, помагала...

Ворожка

Ти одруживсь з Оленою й забув
Свою Верону...

Бобренко

Вероно, я вмираю,
Вогнем у мене в грудях тут пече.
Прошу тебе, Мартину Пушкареві
Ти передай предсмертні слова:
Грицько Бобренко — зрадник. Він не сміє
Хорунжим бути в Полтавському полку,
Коли помру я...

Гриць, який підслухував під дверима вривається в кімнату.

Гриць

Батьку, схаменись!

Тебе благати буду на колінах,
Щоб ти назад забрав страшні слова.

Петро Бобренко

Геть, зраднику! Тебе я проклинаю!
(*Падає мертвий*).

Гриць

(до ворожки)

Затям же, відьмо! Скажеш хоч слівце
Мартину Пушкареві чи Марусі —
І голова твоя злетить з плечей!
Геть з хати! Геть!

Вбігають мати і Маруся Чурай.

Бобренчиха

О людоньки, вона його убила!

Гриць

Вона ж його коханкою була
І рада була батечку помститись...

Затемнення

Картина друга

Молодь зібралася на високому березі Ворскли біля церкви.
Маруся співає свою пісню «Чого ж вода каламутна». Оксана
на заводить пісню «Коло млина, коло броду».

Оксана

Ми любимо пісні, що ти складаєш,
Але подумай і про себе. Скільки літ
Ні усміху, ні щастя, ні цілунку —
Все Гриця ждала. А тепер твій Гриць
Лицяється до нашої Ганнусі.

М а р у с я

Невже це правда, Галю? Певна я,
Що даром плещуть люди язиками.

Г а н н а

(тихо)

О господи, невже вона не зна,
Що оногди мене посватав Гриць?
(До Марусі).

А що, коли б і справді закохавсь?

М а р у с я

Гадає, мабуть, донька осавула,
Що Гриць Бобренко важить на чини?

Г а н н а

А хоч би й так... Гриць сам хорунжим став,
Як тільки його батька поховали...

До того ж Гриць давно вже зна,

Що Чураївна зроду навіжена.

А на піснях тих втратила вона

Останній розум свій, а може, ще й спізналась

З потурнаком чи дідьком, щоб до сліз

Її пісні смутили і проймали.

(Біжить додому).

З-за рогу виходить Гриць, помітив Ганну, пішов слідом за нею.

М а р у с я

Побачив нас і повернув назад...

Вже й не підходить навіть Гриць до мене.

Мабуть, гадає він, що навіжена

Його кохана, що отой мій спів

Нечиста сила в серце поселила,

Що знаюсь я із відьмами й вони

Дали мені оту пісенну силу.

(Співає свою пісню).

Як з тобою ми спізнались,

Сухі дуби розвивались,

Як любитись перестали,
Однолітки сохнуть стали...

В кінці вулиці з'являються Іскра, Біда та інші козаки.
Вони повертаються з походу. Козак Біда в саєтовому жупані,
при цяцькованій шляхетській карабелі.

Іскра

Добридень, полтавчаночки мої.
Я так спішив, Марусю, щоб побачить
Тебе нарешті. Ніби цілий вік
Були ми у розлуці із тобою.

Маруся

А я гадала, що і ти, як Гриць,
Забудеш нас, вернувшись з походу.

Іскра

Моя співуча зоре провідна,
В моім полку про тебе тільки й мови.
Навчив своїх я друзів тих пісень,
Яких ти, наша зірко, наскладала.
Я кобзу Полов'янову узяв
І розважаю хлопців на дозвіллі.

Маруся

О, краще б, Йванку, зовсім не любить,
Аніж страждать, як я отсе страждаю.
Немов червоні маки, облетить
Колись моє кохання, я те знаю...

Козак Біда

Я прикро вражений. До нас прибув гонець
І звав старшин на Ганнине весілля.
Виходить, що її посватав Гриць.

Маруся

Невже це правда? Знають всі про це
І тільки я нічого ще не знаю!

Козак Біда

Забудь Грицька. Повір, що недостойн
Він чистої любові Чураївни.

Хорунжим ставши, мов здурів Грицько,
З голотою вітатись перестав
І пнеться все до панства, до старшин.
Подейкують, що ніби він хотів
Самому Єремії передатись...

Маруся

Ні, ви скажіть, де ж ділася любов?
Невже її сліпа пожерла пристрасть
До слави і чинів? І де взялось кохання
До Ганни, осавулової доньки?
О боже! Грицю, я цьому не вірю!

Іскра

Таж відбулись заручини у них...
Ти знаєш про любов мою, Марусю,
Не зрадив я ніде мою зорю,
Тож пам'ятай, коли б ти захотіла
Зробить щасливим сина Острянина,
То стала б за дружиноньку йому.

Маруся

Хіба не ти, Іванку, повелів
Мені побратись з Нечуйвітром в полі?
Коли не Гриць, то краще вже навек
Мені лиш пісня буде за сестрицю...

Іскра

Ми подамось до Богуна в загін,
Його я полюбив під Берестечком.
Де він на смерть стояв у лютій січі
І врятував усіх нас від загину.

Маруся

(думаючи про своє)
То, значить, сон у руку. Недарма
Там, під Кумейками, в одного з козаків
Були такі ж, як в Гриця, чорні очі,
І вуса, й ніс... Та зараз певна я,
Що то була якась його подоба.
І він кував татуса в кайдани...

Іскра

Щось з нею діється... Вона як не своя...

Маруся

Не розумію, Йванку, як же я
Тоді іще не розпізнала Гриця
І як я дозволяла вечорами
Йому мене так палко обіймати
І цілувать вуста?.. А потім ждати... ждати...

Іскра

Ти плутаєш усе. Йди відпочинь.
Та хочу я, щоб ти запам'ятала,
Що маєш друга вірного навек.
Що б не було — а я не відступлюсь.

Маруся

Хіба не чув ти, Йванку, як клялась
Я в полі вітрові серед могил високих,
Що зрадника із світу ізведу?
Гриць і не зна того, що я Україна
І що сьогодні я в вінку з червоних маків.
(Схопилася за вінок, а він уже з самих сухих
маківок).
Ой господи... А маки облетіли...

Затемнення

Картина третя

Маруся продирається крізь дикі хащі понад берегом Ворскли.
Гілки січуть їй обличчя. Перегукуються сови. Маруся лячно
скрикує.

Маруся

Коли цвіте рай-дерево навкруг
І відцвітає біла черемшина,
Так щастя мариться без зради і наруг,
А я хилюсь, немов ота калина
Від вітру буйного. О ніченько без сна,

Коли проймає душу біль великий,
А денниця з-за лісу вирина,
Ну де знайти для серця мого ліків?
Коли б забути вустоньки п'янки,
І чорні очі Грицеві, і чари...

На горбі похила хатинка. Маруся стукає в двері. Розпатлана
в о р о ж к а стоїть біля печі, варить зілля. На покуті сидить
чорний кіт із зеленими очима.

М а р у с я

Відчини

Мені, Вероно... Лячно так надворі.

В о р о ж к а

Марусенько, ти знову, бідна, в горі...

Про тебе віщі бачила я сни.

М а р у с я

Які, Вероно?

В о р о ж к а

Й розповісти лячно.

Чи хтось зустрівсь, коли ішла сюди?

М а р у с я

О ні, бабусю.

В о р о ж к а

Можна необачно

Пошитися у відьми... Відведи

Від тебе цю біду... Давно, Марусю,

Мене за трави басоркою звать.

М а р у с я

Нічого я, Вероно, не боюся,

Любов так змучила, що вже й не продихнуть,

І Гриць один у мене у думках.

В о р о ж к а

Чого ж ти хочеш?

М а р у с я

Ну хоч би поради...

Я оспівала милого в піснях,

А серденьку не можу я зарадить.

Верона мовчить. Потім підходить до Марусі впритул, дивиться у вічі, немовби вивіряючи її.

В о р о ж к а

В коханні ти, це правда, нещаслива.
Хоч в іншому... Ти вмієш так співать,
Такі пісні складаєш всім на диво...

М а р у с я

О боже, я умію ще й кохать!
Кохати... розумієш? До нестями,
До божевілля! Звідси і пісні.

В о р о ж к а *(швидко)*

Заворожи коханого піснями!

М а р у с я

О, як же присягався він мені!

В о р о ж к а

І зрадив?

М а р у с я

Більше, —

Він засилає іншій старостів!

Верона відступає, вражена. В її очах спалахнув пекельний вогонь, руки мимоволі простягаються до вогнища.

В о р о ж к а

Я запалю своє чортяче зілля:
Червону чемерицю й блекоту...

М а р у с я

О поверни мені його любов святу!

Верона підходить до багаття, нахиляється над горнятком, з якого валить ядучий дим. Шепоче заклинання: «Ідіть, дими, проти зради і чуми, проти злого і невірного козаченька непокірного...»
Потім обертається до Марусі.

Не суджено тобі, красо, весілля.

Дими, як роги оленя, пливуть.

Ні любовщів тобі, ні спокою не буде.

Тебе, як і мене, ще проклянуть

За горенько твоє недобрі люди.

М а р у с я

То що ж мені робити, далебі?..

В о р о ж к а

У мене є цикута й чемериця...

Я трунок цей гіркий вділю тобі,

Настойш на горілочці для Гриця...

М а р у с я

І він...

В о р о ж к а

Не будеш більше в'янути в журбі.

Маруся непорозуміло дивиться на Верону. Та не опускає очей.

М а р у с я

Це значить — знов мене він покохає,

Як перш кохав, коли цвіла весна?

В о р о ж к а

О ні, Марусю... Він помре... Сконає...

Свої гріхи спокутавши сповна.

Пауза. Нараз Маруся скрикує. Тільки тепер вона здогадалась, про що говорить Верона.

М а р у с я

Ні, ні! Облиш! Як ти могла сказати!

Йому умерти? За який злочин?

В о р о ж к а

За те, що зрадив... зрадив, пес проклятий,

Тебе і друзів. Двічі зрадник він!

Маруся стоїть в заціпенінні, не ймучи віри. Відтак кидається до Верони.

М а р у с я

Неправда!

В о р о ж к а

Так? Не віриш ти Вероні?

То знай же, дівко, — гріх брехати нам, —

Запродавсь він Яремі ще в полоні,

Козацьку тайну виказав катам.

Маруся
Єремії?

Ворожка

Не віриш?

Маруся

Відьмо окаянна,

Нащо слова говориш ти страшні?

Ворожка

У батечка був лист від Полов'яна,

А Гриць порвав... Повір хоч ти мені...

Маруся

Не вірю, ні! Це помста, помста люта...

Петрові ти коханкою була.

Твоя образа й досі не забута...

О, не роби, Вероно, цього зла!

Маруся біжить лісом. Колючі терни рвуть її коси, чіпляються за спідницю. Спинилася на високому березі Ворскли, важко переводячи подих. Здалеку лине її пісня «Зашуміла ліщинонька».

Маруся

О ні, Вероно! Краще я втоплюся,

Русалкою до Гриця припливу,

Залоскочу його і з горя засміюся.

Хай Ворскла візьме душу горьову!

(Кидається у воду).

На березі з'являється висока постать Івана Іскри.

Голоси рибалок

— Хтось кинувся у воду!

— Де?

— А он там, біля виру.

Іскра

Рибалко, гей, а дай мені човна!

(Кидається у воду).

Рибалка

Лови за косу, бачиш, вирина!

І с к р а (наближається до дівчини)

О люди, це ж Маруся!

Іскра виносить непритомну Марусю на руках.

М а р у с я (отямившись)

І знову ти... О горенько моє,

Нащо мене ти врятував, Іване?

І с к р а

Бо я живу тоді, як ти жиєш.

М а р у с я

Я ж басорка, яка за іншим в'яне,

І ти мене жоною не назвеш...

І с к р а

Дозволь мені твоїм джурою бути,

Дивитись на лілею хоч здаля.

М а р у с я

А що на те про мене скажуть люди?

І с к р а

Хай голос твій козацтво звеселя.

Світає. Вулицею йде Ганна з друзками, скликає людей на весілля. Маруся підвела голову, напружено прислухається до пісні, що наближається.

Дівчину мати вродила,

Місяцем обгородила,

Зіркою підперезала,

Подружечок виряджала.

Йдїть, мої милі, з хати

Всіх на весілля звати.

Бо відпливає дитятко,

Як в синє море утятко.

М а р у с я

Невже це Ганна косу розплітає,

Невже це їй в коханні повезло?

І с к р а

Так, це вона із друзками співає

І кличе на весілля все село.

Маруся

І Гриць дав згоду? Що ж знайшов у ній?

Іскра

А батечко її до панства вхожий.

Маруся

Куди ж любові дітися моїй,

Невже зів'яти їй, як дикій рожі?

(Ламаючи руки, співає: «Ой боже ж мій, боже, мий покидає, іншої шукає...» Падає непритомна на руки Івана Іскри).

Затемнення

Картина четверта

Молодь збирається до Оксани на вечорниці. Верткий козак Мамай Біда напідпитку вже виспіває: «Ой піду я по вулиці погулять на вечорниці, тільки й щастя на віку — погуляти козаку». Повз хату Оксани проходить Гриць із Ганною.

Гриць

А може, й нам піти з тобою, Галю,

На вечорниці?

Ганна

Грицю, ми ж тепер

Статечна пара. Не рівня голоті.

Запрошені з тобою ми удвох

До пана на бенкет. Пора вже, Грицю,

Тобі не забувать, що ти хорунжий.

(Зникають за рогом).

Входять Маруся з Оксаною. Маруся поривається додому, Оксана її стримує.

Оксана

Ні, ти повинна бути нині тут,

Я запросила Іскру. Присягався

І Гриць також прийти на вечорниці.

Маруся

Його я мусила б побачить, щоб сказати
Востаннє все, що думаю про нього.
Але на вечорницях? Там же всі
Співати будуть, може, танцювати,
Розмова не складеться, далекі.

Оксана

А все ж пораджу, любя, я тобі
Лишитися... На самоті, Марусю,
Ти можеш втратити розум у журбі.

Маруся

Я й так мов навіжена... То б хотіла
Палити на пекельному вогні
За зраду Гриця. То б обцілувала
Його при всіх, не боячись навіту.
А то у серці зненависть пала,
І я світ за очі пішла б кудись по світу,
Щоб не діткнула людська хула
Душі моєї...

Оксана

Ну, а що ж Іван?

Маруся

Он їде він на конику до тебе.

Оксана

О, не жалій його, Марусенько, молю,
Не будь з ним ніжною знічев'я, без потреби,
Узнай нарешті: я його люблю...

Маруся

Оксанонько... Чому ж раніш мовчала?
А я й не думала... Збагнути не могла...
Сама не знаю, чим причарувала
Я сина Остриниці.

Оксана

Для орла
Орлиці треба. Він не помічає
Мене з тобою поруч, зрозумій.

Маруся
То я піду...

Оксана

Таж він тебе шукає...

З'являється Іскра.

Іскра
Добрідень, горлички...

Оксана привіталась і пішла у хату.

Я мовби сам не свій...

Так мріяв одружитись... Марні мрії...

Мене ізнов сурма похідна зве.

Не любиш, бачу, ти мене, Маріє...

Маруся
А в хаті цій та дівчина живе,
Яка тебе кохає...

Іскра
(здивовано)

Як, Оксана?

Маруся
Це ж ти її з неволі врятував.

Іскра
Так, так... Відбив її в турецького султана!
Та я тебе раніше покохав.
Ще тоді, як ми із могилянцем
Розмови ті гарячії вели...

Маруся
Чому ж не ти серденька став обранцем?
З тобою б ми щасливими були.
А серцю не накажеш... Навіжене,
Воно кохає, певне, тільки раз...

Іскра
Прощай, Марусю, шлях прославсь для мене
В нові походи...

Маруся

В цей тривожний час

Ненавиджу я тих, що борсуками
Сидять по хатах... Ворог не дріма.
І знову шляхта зводиться пихата,
І стільки воїв згинуло дарма...

Оксана *(виходить з хати)*

Як довго ви прощаєтесь... їй-право!

Іскра

Прощай і ти, Оксаночко... Прощай...
Я наїздити буду до Полтави.
Гляди ж, хоч ти мене не забувай!

Іскра виходить.

Оксана

Він так дививсь на мене... Ти сказала?

Маруся

Чому ж бо ти мовчала стільки літ?
Коли б хоч я про те кохання знала...

Оксана

То що б було? Перевернувся б світ?

Маруся

Безвольна я... Все думаю про Гриця...
То часом сниться грішная любов...
Чи ж буде справді він на вечорницях?

Оксана

Ще прибіжить...

З'являється Гриць. Він співає Марусину пісню «Котилися вози з гори».

Та ба, уже й прийшов!

Гості *(з хати)*

Агей, дівчата, йдіть на вечорниці!

Оксана йде до хати.

Гриць

От і зустрілись...

Маруся (*гордо*)

Я тебе не ждала...

Гриць

Я чув, що Іскра сватає тебе...

Маруся

Хіба я Іскру все життя кохала?
До того ж Іскра не таке цабе,
Як любко мій...

Гриць

Приходь туди, де я тебе любив,
Де ми сиділи разом до світання...
Чи до млина. Чи в замок той старий,
З якого пан утік в свою Варшаву...
О, пожалій мене і зрозумій...
Не тішать вже мене чини і слава,—
Все остогидло... Бачу я у снах
Тебе, моя присухонько вродлива.

До Оксани на вечорниці іде гурт дівчат. Дівчата співають
Марусину пісню «Я шавлію пересію, руту пересаджу».

Гриць бере Марусю за руку, силоміць тягне у сутінки.

Маруся

Отак ховатись будем по кутках,
І тим, гадаєш, буду я щаслива?

З хати виходить Оксана, гукає Марусю, не помітивши її
в темряві.

Оксана

Марусенько, подруженько! Де ж ти?
Іди мерщій, ми хочемо співати...

Маруся

От бачиш, кличуть вже мене до хати,
Та за годину зможу я прийти.

Гриць

Приходь до замку, де колись кохались...
Я жду тебе, кохана, не барись.
(*Зникає в темряві*).

Картина п'ята

Напівзруйнований старий замок на пагорбі. Навколо дика природа. Буревій вивернув кореневища дубів. У небі пливають ожереди хмар. В мурах замку причаївся сивий морок, через віконниці сочиться слабе місячне світло, а в пони-зов'ї шугають кажани...

Г р и ц ь

Куди ж мене ти заведеш в цю ніч,
Моя гірка, потоптана любове?
Чи прийдеш ти? Яке скажу я слово,
Щоб ти мені пробачила? Так сич
Кричав у лісі. Ніби перед лихом.
В старому ж замку порожньо і тихо...
Марусенько, я, може, був сліпим,
Невже забув я запах вуст коханих,
Усю тебе, вродливу, мов зорю.
На тебе гляну — і ходжу мов п'яний,
В пекельнім полум'ї усеньку ніч горю.
Піду хоч на край світу — тільки б разом...
І що мені тепер усі пани,
Мої помилки і мої образи!
Перед любов'ю рівні всі чини.

Стежка на пагорбі. Постає Марусі, чітко окреслена на світлому тлі неба. Маруся боязко заходить до зруйнованого замку, запалює свічку, ставить на вікно. Полум'я падає на лице Гриця, що стоїть в нерішучості.

М а р у с я

О, ти вже тут... Чому ж стоїш німий?
Чи, мо', згуляємо отут весілля
І втечемо потому на Дунай?

Г р и ц ь

Напій мене якимсь чортячим зіллям,
Свободу серцю бідному віддай,
Бо забуття не знав я. Я не відав,
Що буду бачить вічно образ твій.
Тебе ж немов зламав той буревій...
(Падає на коліна).

Прости мене. Я так тебе зобидив!
Проклятий я! Ну як мені забути
Тебе, Марусю? Чим приворожила
Мое ти серце? Став я сам не свій.

М а р у с я

Відворожить? Я зілля наварила...
(Ставить на старий дерев'яний стіл карафку).

Г р и ц ь

І що ж тут є?

М а р у с я

Горілка, звіробій

І ще ота весела калганівка,
Яку на вечорницях ми пили...
(Виливає в келихи напій).
Забудьмо все... Я лиш весела дівка,
А ці столи — шинкарочки столи.
І я тебе частую... Гей, козаче!
І я тебе кохаю... Шкереберть
Хай все летить. І хай недоля плаче!
За мить любові — пекло або смерть.
(Підносить Грицеві затруєну чашу).
Гриць бере її, збирається випити.

Г р и ц ь

Що ж, вип'ємо з тобою за кохання!

М а р у с я

За зражене?

Г р и ц ь

Щоб зради не було.

М а р у с я

А може, за розлуку і прощання?

Г р и ц ь

За розум твій! За світлеє чоло!
За ті пісні, які пішли по світу...
О зрозумій, що я відчув в цю мить:
Пісням твоїм не буде перекувіту!

М а р у с я (хоче вирвати у нього келих).

Зажди! Не треба! Щось мені недобре...
Ми згодом вип'єм...

Гриць

Що тобі, скажи?

Маруся (*глухо*)

Це правда, що мій любий, мій хоробрий
Яремі-кату нишком прислуживсь?

Гриць

Яремі?..

Маруся

Так. Згадай-но лиш Немирів...

Бої, полон... повернення твоє...

Признайся по правді. Я всьому повірю,
Аби сказав по щирості, як є.

Пауза. Гриць вагається. Видно, як у ньому борються
суперечливі почуття.

Гриць

Гаразд, скажу. Давно хотів сказати,
Повідать цю нестерпну таїну.

Втекти Яремі я поміг од страти,
Я виказав залогу потайну.

Ні, ти мовчи... Повір моєму слову —
Нехай мене скарає сатана! —

Заради нас і нашої любові

Я так зробив... Про це ніхто не зна!

Маруся

І ти продавсь... залогу всю до смерті

Прирік? Вкраїну зрадив ти?!

Гриць

Інакше сам би мусив я померти!

Себе хотів для тебе зберегти.

Маруся відсахнулась, підкошена словами Гриця. Тиша.
Нарешті Маруся пробуджується.

Маруся

Ну що ж, сказав. Я це передчувала.

Спасибі ж, Грицю, що признавсь мені.

Тепер, либонь, усе на місце стало.
Було нестерпно в чорній таїні...
Ну що ж ти? Пий! Чому спинивсь, козаче?
Мого це серця незрадлива кров.

Гриць *(рішуче підносить чашу)*
За нас, Марусю! Хай недоля плаче!
А нам нехай ізнов сія любов!
(Одним духом випиває отруту).

Маруся
Все?

Гриць
До решти. До краплини.
Як добре, що ти згодилась прийти...

Маруся
Запізно все... Лічи життя хвилини...
Смертельний трунок випив, Грицю, ти...
О порятуй цю душу горьову,
Без тебе я і дня не проживу...

Гриць *(тривожно)*
Жартуєш, любача...

Маруся
Жарти ні до чого.

Гриць
Марусенько, я ж так тебе кохав!

Маруся
Давно уже нема кохання твого,
А батько твій від зради смерть прийняв!
Хай встане чорне сонце понад гаєм,
Скорботою наповнить світ ущерть...

Гриць
О божевільна, ти ж мене кохаєш?!

Маруся
Для зрадника єдина кара — смерть.
Гриць помітно сп'янів. Він все ще не вірить словам Марусі і, сподіваючись на її любов, гаряче обіймає її. Маруся, вражена тим, що заподіяла, навіть не борониться і з острахом дивиться на Гриця.

Гриць

Так ось вона, жадана стрічі мить.
Скажи мені, зі мною ти щаслива?
Ні церква, ні весілля те зрадливе
Не зможе нас довіку розлучить.

Маруся

Була щаслива... Тільки, Грицю, в чаші
Отруйне зілля... Вранці ти помреш...

Гриць

Ні, ти смієшся.

Маруся

Клянусь!

Гриць

До ранку? Боже! Значить, нічка наша...
Тож знай, що я люблю тебе без меж...
І смерті я, Марусю, не боюся!
Носити вічно зраду при собі...
Лиш смертю я від зради відречуся
І присягну Україні і тобі.

Маруся

Повір, ти вмреш... Це лицедійство дивне...
А це для мене келих... Що ж, прости.

Гриць *(вибиває з її рук келих)*

О, ні, Марусю! Жити мусиш ти.
Прости мене, всевладна королівно...

Гриць благоговійно опускається на коліна, цілує Марусині
руки, потім коси, лице, уста. Схоже на те, що він ще не вірить
Марусі.

Маруся

О господи! Пощо ж мені життя?
(Вихоплює у нього шаблю).
Убий мене, візьми оцю шаблюку,
Нащо мене лишаєш ти на муку,
Нащо твоє запізне каяття?

Гриць нарешті збагнув, що помирає. Він хапається за груди,
кидається до виходу, кричить у нічну темряву.

Гриць

Гей, люди! Швидше! Пробі! Знемагаю...
Верона зготувала цей напій...
Невже це правда? Боже, я вмираю...
Марусенько, навіщо ти... Постій...

Заточується, падає. Маруся стоїть непорушно, потім, як заворожена, наближається до Гриця, укладає перед ним на колінах. Минає хвилина, друга...

Маруся (*глухо*)

Не дише навіть... тінь на очі впала...
Вуста німі... погас життя вогонь...
А я ж його єдиним називала!
А я ж кохала навіть слід його!
(*Припадає Грицеві до грудей*).

Ридання. Раптом Маруся підвела голову, поглянула навкруги... і заспівала:

Ой не ходи, Грицю, та й на вечорниці,
Бо на вечорницях дівки чарівниці.

Хвилини, сповнені невимовного горя. Нараз за лаштунками почулися кроки. Вони наближаються... На сцені з'являється гурт молоді. Серед хлопців — слуги Бобренка.

Перший наймит

Це тут. Я чув, як хтось кричав у тиші...
На поміч кликав...
(*Завважив Гриця*).

Це ж хазяїн мій!

О жах! Невже?!

Другий наймит

Та він, либонь, не дише...

Парубок

Він мертвий, люди!..

Перший наймит

Справді. Неживий!

Маруся

Беріть мене... Це я струїла Гриця...

Д р у г и й н а й м и т

(Підняв і понюхав келих)

Рятуйте хлопця, людоньки, мерщій!

З силою наймити відривають Марусю. Кидаються до Гриця.

П а р у б о к

Пустіть її!

П е р ш и й н а й м и т

Куди пустить? Адже оця чортиця

Дала смертельний хлопцеві напій.

В'яжіть її!

Марусі в'яжуть сирицею руки, кидають на кам'яну підлогу. Хтось уже сповістив стару Бобренчиху про смерть сина. Вона дереться по урвищах. За нею поспішають люди з паличчям і смолоскипами. Підступають до старого, закинутого замку. Маруся злякано забилася в куток.

П е р ш и й г о л о с

Це відьма. Ви не бачите хіба,

Що в неї хвіст?.. Ану, тягніть спідницю.

Б о б р е н ч и х а

Йдіть за Вероною... Мо', допоможе Грицю.

Скінчилась, сину, літ твоїх плавба.

Ворожка, розпатлана і страшна, виповзла з чагарів. В очах у неї зловтішні вогники помсти. Приклала вухо до грудей Грицька.

В о р о ж к а

Ні, серце вже не б'ється. Ти ж, дівчино,

Віжи за мною. Смерть чига на нас.

Маруся стоїть незворушно.

Ворожка, тримаючись за чагарі, дереться вгору. Її б'ють паличчями, але вона спритно, мов кішка, втікає від людської помсти.

Б о б р е н ч и х а

(ридає)

О людоньки, вона убила сина.

Будь проклята ти, басорко, в сей час!

Бодай тебе і мати не родила,
Малою краще б вмерла ти колись!

До місця страшної події поспішає і мати Марусі.

Ч у р а ї х а

Ох, донечко! Пощо занастила
Ти душеньку свою?.. Тепер молись.
А може, бог помилує, бо люди,
Ти ж бачиш, доню, люди як хорти.

Голоси

Се басорка... Прощення їй не буде!

Ведуть Марусю вулицею під спалахи смолоскипів. Старі баби кидають їй услід каміння, плюють.

Бобренчиха

Будь проклята навіки, відьмо, ти!

Марусю штовхають у темний підвал каземату. Над нею зачиняються двері. Дівчина сидить на

ослоні. Вона вже знає, що її засудять до страти.
Крізь невеличке вікно вгорі просочується соняч-
ний промінь.

М а р у с я

О господи! Коли б уже скоріш.
Я мужньо смерть прийму і не заплачу.
Вже пісня не народиться в журбі.

Н а г л я д а ч

(зазирнувши через віконце)
Занапастила долю ти козачу.
Але надія є... Послав Пушкар
Гінців просить Хмельницького за тебе...

М а р у с я

Скажіть йому — мені життя не треба...
Лише на страті хай старий кобзар
Мою останню думу заспіває
І, може, хтось заплаче та й згадає,
Для чого я на світі цім жила...

Картина шоста

Той самий майдан на околиці Полтави, що в третій дії. Ма-
рус я стоїть з високо піднятою головою біля шибениці. Суд-
дя *(читає вирок)*: «Козацький суд в присутності бургомістра,
війта і райців розглянув справу Марусі Чурай, дочки Гордієвої,
яка учинила смертельний гріх, отруїла Григорія Бобренка, сина
хорунжого Полтавського полку Петра Бобренка. Злодійка сама
призналася в содіяному злочині і мусить бути покарана на го-
лову через повішення».

Довга тяжка пауза. Доки суддя читає вирок, степом скаче верш-
ник на білому коні.

М а р у с я

Коли б скоріш... Нащо життя тепер?
Пробачте, люди... Гриця я любила.
Простити зраду я не мала сили.
Хай краще вмру, коли вже він помер.

Г о л о с

За що судили? Дівка ж навіжена,
Хіба б при розумі коханого звела?

М а р у с я

Ні, я при розумі... Але ж любов священну
Гриць потоптав...

Г о л о с

Те зілля їй дала

Верона хитра... Грицеві помстилась,
А у петлі Маруся опинилась.

С у д д я

Про ненависть Верони дівка знала
І розуміла, що воно і як...
Здогадувалась. Зілля те давала,
Щоб отруївся славний наш козак.

Б о б р е н ч и х а

Та вішай вже, чого чекаєш, кате!

Г о л о с и

За злочин цей нехай гряде розплата!

В ту мить, коли кат накинув на шию Марусі петлю, вершник
І в а н І с к р а вже опинився біля помосту. Блискавичним уда-
ром шаблі він розсікає мотузок. Маруся падає на поміст, і її
підхоплюють дужі руки Іскри.

Г о л о с и

Що сталося? Кажі мерщій, козаче.

І с к р а

Слухайте універсал Богдана Хмельницького
(*читає*).

«Козацькому судові, старшині наказую скасувати
вирок про смерть славної піснярки нашої, дочки
страченого шляхтою у Варшаві Гордія Чурая. Поне-
же, отруений нею, хорунжий Полтавського полку
Грицько Бобренко, за свідченням кобзаря війська
козацького Полов'яна, виявився зрадником свого
товариства козацького і прислужився в гірку для
нас годину князю Вишневецькому. Собаці — собача

смерть. Марусю Чурай відпустити до козацького війська разом з Іваном Іскрою.

Богдан Хмельницький, гетьман зі всім Військом Запорозьким».

Г о л о с и

Он як... Казали ж козаки,
А ми не вірили. Маруся, мабуть, знала
Про чорну зраду Гриця і мовчала...

Серед натовпу зчиняється гамір. До Марусі підходить заплакана мати. Маруся поволі сходить з помосту.

М а т и

Ох донечко...

Жива... Жива ж таки...

М а р у с я

Нащо життя мені? Навіщо воля?
Коли у серці тільки люті болі...

І с к р а

За пісню твою мужню і палку,
За вдачу твою щирю, веселкову
Тебе чекають друзі у полку,
У битвах нам згодиться твоє слово.

М а р у с я

Якою піснею віддячу я тобі,
Моя Вкраїно? Чи знайду я сили
Тебе, кохана мамо, оспівать,
Арено вічних битов і проклять,
Де вкрили степ козацькії могили!

І с к р а

Ходімо з нами. Хай пісні твої
Нас кличуть, як раніше, у походи.

К о з а к Б і д а

Ходім, легендо нашого народу,
Нас ждуть нові звитяги та бої!

Маруся сідає на коня, якого їй підводить Іван Іскра.

Маруся

Пісні мої перегоріли в серці,
Зненависть же до ворога — жива.
Зустрінусь з ворогами в лютім герці —
І хай злетить у битві голова...
А якщо дійде пісня хоч одна
До вас, нащадки, в радості, в привіті,
Як серця незрадливого луна,
То, значить, я жила не марно в світі.
(Звертаючись до майбуття).
І хай я клятву серця донесу
У ті віки, де жити будуть люди
Без зради, без наруги і огуди,
Як і пісень моїх лунку ясу!

Іскра

(разом із козаком Бідою сідає на бойового коня)
В похід, братове! Знову кличе Хмель!
Та виженем спочатку із маєтків
Своїх панів і шляхту, яка знову
Вертається на землю, що її
Ми кровію своєю полили...

Бойові побратими Іскри їдуть шляхом у синю далечінь. Мо-
гутньо звучить пісня Марусі Чурай «Засвіт встали козаченьки
в похід з полуночі...».

Завіса

ЗМІСТ

Старокиївська Гора	
Либідь	8
На Горі Старокиївській	14
Місто Кия . . .	14
Місто Володимира .	15
Місто Ярослава	19
Історія	22
Похід київського князя Олега на Цар- город	23
Клятва Перуну	27
Перемога над половцями .	30
Непокора	32
Родень	
Родень	38
Рідна мова	40
Людина починається з добра .	41
«Спасибі, мій народе...»	42
«Вкраїно дорога...»	43
Доброта	44
Монолог чилійської поетеси Габрієли Містраль	45
Біля Вічного вогню	49
Дівчина з Малої землі	51
Балада про зламане крило	53
Переможуть солов'ї і гітари	55
Чаша всесвіту	56
Хвала тобі, селянська добра піч	59
«А Бусова гора...»	63
Летіли гусоньки (<i>пісня</i>)	64
Золотий топірець	65
Бувальщина про казкаря Андрія Калина	66
Як запорожець турка перехитрив	68
Жінка з щитом і мечем	70
Дівчина з легенди	
(<i>Драматична поема</i>)	73

Любовь Васильевна Забашта

КИЕВСКАЯ ГОРА

Стихотворения, поэма

Издательство «Радянський письменник»

(На украинском языке)

Редактор *Л. Д. Рубан*

Художник *Р. М. Багаутдінов*

Художній редактор *Д. О. Лукомський*

Технічний редактор *В. В. Чала*

Коректор *М. А. Брандіс*

Информ. бланк № 1289

Здано на виробництво 09.09.81. Підписано до друку 11.01.82.
БФ 45412. Формат 70×108¹/₃₂. Папір ілюстраційний.
Банниковська гарнітура. Високий друк. 5³/₄ фіз.-друк. арк.,
8,05 ум.-друк. арк., 8,23 ум. фарб.-відб., 6,84 обл.-вид. арк. Тираж
16 000 пр. Зам. 1-287. Ціна в оправі 90 к. «Радянський пи-
сьменник», 252133, Київ-133, бульвар Лесі Українки, 20. Книж-
кова фабрика «Жовтень», 252053, Київ-53, вул. Артема, 25.

Забашта Л. В.

3-12 Київська Гора: Вірші та поема.— К.: Рад. пи-
сьменник, 1982.— 183 с.

До нової книги відомої української радянської поетеси увійшли вірші про древній і вічно молодий Київ, а також драматична поема про легендарну народну співачку Марусю Чурай, що вперше з'явилася на сценах українських музично-драматичних театрів у 1972 році.

70403-028
3 М223(04)-82 83.82. 4702590200

У2

